

ԳԵԱՆԸ կը տայ կօնցերու Սկիզբը երեկ. 8 1/2 ժ.: Տոմարները
ԻՄ
2 ր.
Կերի-
ր.
Են՝
Քերը
չէ
ction
Ի
S
e)
66.

Խմբագրութիւնը յօգւածները կը հասնում է, ենթադրեալ,
փոփոխութեան և չըտպելիքը (երեւ ընթից պակաս
չէ վերադարձնում:

Անճնական հետապնդիւն խմբագրի հետ ԵՐԵՎԱՆ-
ՇԱՐԱՎ և ՈՒՐԱՅԱՆ առ. ժ. 11—12:

Յայտարարութիւն ընդունում է ամեն լեզուով: Տարագի
յայտարարական տողը առաջին երես 40 կ., վերջին 25 կ.
մանրատու (պըտիտ): Արտասահմանից կը կնակի: Շատ
անգամ կը կնակի անոններն համաձայնութեամբ:

Աղբիւր-Տարագ տմասկան 33 կ.
Տարագի ներկայ №-ը (VI-րդ հրտ.) 1 ր.

Գեղագիտական, Դրական, Հասարակական, Բնադատական, Բաղադրական

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՀԱՆԴԵՍ

Քսանեւոյութեան տարի № 3 ՄԱՐՏ 1913—XXIV

Հայկ. Тифлис, редакция „ТАРАЗ“. Tiflis (Caucase), Direction „TARAZ“.

Խմբագրութիւն—Թիֆլիս, Դոլորինսկի պրոսպեկտ, ա.
№ 41, բաց է ամեն օր (բացի տօն և կիրակի օրերից,
առ. 10 1/2 ժ. մինչև 2-ը կէսօրից յետոյ:

ՏԱՐԵԼԻՑ Գ. ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՑԻ ՄԱՅԻԱՆ

XL ՀՐԱԽԵՐ XL

ՅՕԲԵԼԵԱՆ

ԴԵՐԱՍՈՆ Գ. ՏԵՐ-ԳԱԹԵԼԵՆԻ

Դրական-Գեղագիտական Սա-
լօնի նախաձեռնութեամբ և մաս-
նակցութեամբ Հայոց Դրամա-
տիկական Ընկ., հայ կրթական,
կուլտ., բարեգործ. ընկերութիւն-
ների, հասարակ. հաստատու-
թիւնների, արւեստի, գրականու-
թեան և մամուլի ներկայացու-
ցիչների, հայ թատրոնի վետե-
րան ծերունազարդ դերասան
Դէորդ Զմշկեանի պատուաւոր նա-
խագահութեամբ վաստակաւոր
դերասան Գ. Տէր-Դաւթեանի 40-
ամեայ բեղուն բեմական գործու-
նէութիւնը տօնող յօրեկանական
յանձնաժողովի անդամները՝

Հայոց Դրամատիկ. Ընկ. վար-
չութիւնը և տ. տ. օր. օր. վիկ-
տորիա Աբովեան, Նունէ Դոլու-
սանեան, Նունէ Դամբարեան,
Վերգինէ Մամուլեան, Երանուհի
Յարութեան, Իւլիա Սպեն-
գիրեան, Նունէ Սունդուկեան,
Իգարեւա Բալանթար, պ. պ. Սե-
նեքերիմ Արծրունի, Յովհաննէս
Ակունեան, Ատրպետ, Համբար-
ձում Առաքելեան, Միքայէլ
Աթաբէկեան, Յարութիւն Թու-
մանեան, բժշ. Յովհաննէս
Իգիթեան, Պողոս Դամբարեան,
բժշ. Երանդ Մինասեան, Գէղէոն
Միրալեան, Արշակ Միլեան,
Իսահակ Յարութեան, Տիգ-
րան Նազարեան, բժշկապետ
Բազրատ Նաւասարդեան, Մակար
Զմշկեան, Յովաքիմ Սօլովեան,
Դէորդ Տէր-Աստածատրեան,
Յովհաննէս Տէր-Դրիպորեան, Ա-
լէքսանդր Բալանթար, Ալէքսանդր
Բիշմիշեան և Արշակ Ֆէտեաճեան
այսու հրաւիրւում են ուրբալի,
ներկայ մարտի 22-ին, երեկոյ-
եան 8 ժ. շնորհ բերել Դրական
Գեղագիտական Սալօնը ընտրելու
Կարգադիր Բիւրօ, տալով նրան
լիազօրութիւն Յօրեկար Գ. Տէր-
Դաւթեանի տօնախմբութեան ժա-
մանակի, տեղի և ձևի վերաբեր-
եալ կարգադրութիւններն ու որո-
շումներն անելու:

Գ ա թ ը ի ի ղ Ս ո ռ լ զ զ լ յ ե ա լ զ

ԲԺՇԻԿ Ա. ՂԱԶԱԶԵԱՆ

Գրական-Փնտրողական Սա-
լոնը իր աշխատակցի և հասա-
րակական գործչի յիշատակը
յարգեց յատուկ և քննադատ-
ական փնտրանքի ծ-ին, հանգուցեալի
մոտերիմ բժշ. պ. Բ. Աղասա-
րեանի նախագահութեամբ, որ
արտասանեց հետևեալը.

«Կեանքի մէջ շատ սակաւ են
երևում աշխարհի անձինք, որոնք՝
ստանց ցուցամոլութեան, ներք-
նորէն զգան և իրագործեն այն
ամենը, որը զազաւարական և
հասարակական ընդթ ունի:
Այդպիսին էր հանգուցեալ բժ.
Ղազարեանը, որը զեւ աշակեր-
տական հասակից, Ներսիսեան
գաղութում ունեցել է այդ զազա-
ւարականութիւնը, որը արտա-
յայտել է առաջինը՝ նրա ջերմ
մասնակցութիւնով հայերէն ներ-
կայացումներին (Շուշանիկ ող-
բերգութեան մէջ նա խաղացել է
Շուշանիկի դերը, որովհետեւ այն
ժամանակ զեւ հայ կինը ընտ չէր
գուրս գալիս), երկրորդ՝ թատրո-
նական մի շարք ներկայացումնե-
րով իր ծննդավայր Ախալցխա-
յում հանդ. Միհրդատ Ամերիկ-
եանի հետ. երրորդ՝ նրա ջերմ
մասնակցութեամբ աշակերտա-
կան թերթում՝ Աստղ Հայաստա-
նի յայտնի բանասէր բժ. Միսակ
Արամեանցի խմբագրութեամբ»:

«Այդ զազաւարականութիւնը,
իդէալիզմը հանգուցեալի մէջ աւե-
լի և զարգացել է ուսանողական
շրջանում՝ Պետերբուրգ, երբ Ռու-
սաստանում տիրում էր 60-ական
թւականներին ժողովրդասիրական
վեհ զգացմունքը, երբ Ռուս ու-
սանողութիւնը ոգեւորւած էր այդ
զազաւարով: Ոչ պակաս ազդե-
ցութիւն ունէին մեր այն ժամա-
նակայ հայ ուսանողութեան
վրայ երկու նշանաւոր, անմահ
անձնաւորութիւններ՝ յայտնի
գիտնական և ազգասէր Կ. Եղեանը
և նրա մտերիմ բարերար Սանա-
սարեանը: Կ. Եղեանի տունը հայ
ուսանողութեան համար բաց էր
կիւրակի և տօն օրերը, ամենքս
առանց հրաւերի մուտք ունէինք
նրա տունը, ուր հիւրասիրելի,
միմեանց հետ շփել և ներշնչել
Եղեանի խորմաստ մտքերով և
ազգային խոհերով—սովորական

երեւոյթներ էին: Հանգուցեալ Եղ-
եանը երբեմն յաճախում էր մեր
ժողովները, ուր ի միջի այլոց լի-
նում էին բժ. Նաւասարդեանի
դասախօսութիւնները հայոց պատ-
մութիւնից: Կ. Եղեանը քաջած-
մի անկիւն, լուս լուս էր: Ինչ-
պէս յայտնի է, այդ նշանաւոր
մարդը, որ շատ մեծ դեր է խա-
ղացել մեր ազգի կեանքում,
վերջերը շատ մտերմացել էր
հոգեւոր գուրս Լորիս-Մելի-
քեանին, որը իր փառքի ամենա-
բարձր աստիճանի վրայ էր գտ-
նում. ժամանակին պիտի լու-
սաբանէին Եղեանի արածները մեր
կեանքում, երբ կը տպագրւեն նրա
յիշատակարանը և կենսագրու-
թիւնը, որ պիտի անէ կտակակա-
տար Կարապ. Կոստանեանը: Ամե-
նից մօտիկ էին հանգուցեալին Կա-
րապ. Կոստանեանը, բժ. Բարայ-
եանը և Ստեփ. Մալխասեանը—
վերջինը մեզից յետոյ: Այդ շրջ-
անում աչքի էին ընկնում ազգա-
յին իդէալիզմով տոգորւած մե-
ծերից՝ բժ. Բարայեանը, Միշ-
վեկեանը, Յ. Մելիքեանը, որի
հետ ապրում էր բժ. Ղազարեանը,
Կ. Կոստանեանը, Փ. Վարդա-
նեանը, Մալամբէկեանը, բժ. Կաճ-
կաճեան, Նաւասարդեան, Զարա-
փեան, Գ. Եակոբեան, Մելիք-
Բէգլարեան, այժմ պրոֆ. Վար-
դանեան և այլն: Այդ ժամանակ-
ներում անում էին թարգմանու-
թիւններ, և հանդ. բժ. Ղազա-
րեանը թարգմանել էր երկրա-
չափ. և բժ. Բօկի մարդակազ-
մութեան վերաբերեալ տերմին-
ները հայերէնի, բացատրելով և
լատիններէն խօսքերը, որը զետե-
ղած է հանդ. Մ. Միսասարեան-
ցի ժողովածուի մէջ, 1872 թ.:
Ուսանողութեան այդ շրջանում
առաջին անգամ եղան երկու ներ-
կայացումներ բժշկոյ. Բազը. Նա-
ւասարդեանի նախաձեռնու-
թեամբ: Խաղացին «Արշակ II».
Արշակի դերը խաղաց Գ. Կաճ-
կաճեանը, Արամեանինը Բ. Նա-
ւասարդեանը, երկուսն էլ շատ յա-
ջող: «Պէպօ» ներկայացման մէջ
մասնակցեցին՝ Պէպօ-բժ. Գ.
Մելիք-Բէգլարեանը, Կակուլի
դերը Նաւասարդեանը, Զիմլի-
մովինը հանդ. բժ. Խալաթեանը,

Էփեմիայինը Կակու Խալաթեանը,
Կեկուլինը գերմանուհի—ամուսինը
պ. Դաւթեանի, Գիքօինը բժ.
Բարանասեանը: Այդ ժամանակ
հայ օրիորդներից ոչ ոք չի գուրս
եկաւ հայկական բեմը. եկտրները,
իրեն ուսանողուհիներ, ինչպէս
այժմ, չը կային մեր ժամանակ-
ները»:

«Վերջացնելով Ակադեմիան, հան-
գուցեալը գալիս է Ախալցխա
գիւնդական բժշկի պաշտօնով,
աւելի լաւ պատրաստւած և տո-
գորւած իդէալիզմով և շատ շու-
տով ամուսնանում է Կարապետ
աղա Մուրափեանի դուստր Սօ-
ֆիայի հետ, կազմելով մի օրի-
նակելի հայ ընտանիք, ուր զազա-
ւարների և ձառուկների մէջ
կատարեալ միութիւն կար. այ-
լապէս բժ. չէր կարող մնալ
ցմահ հաւատարիմ իր դաւա-
նանքին: Ախալցխայում բացի
բժշկականութիւնից նա եռան-
դուն կերպով զբաղւում էր հա-
սարակական և ազգային գործե-
րով, լինելով թէ հոգաբարձու,
թէ ուսուցիչ, թէ կարգաւորիչ
եկեղեցական գոյքերի և կայքե-
րի և այլն»:

«Մի քանի տարուց յետոյ, 1879
թ. զինուորական պաշտօնով տե-
ղափոխւում է Կարս, ուր նա մնում
է 25 տարի: Այս շրջանը ամենա-
բեղմնաւորն է լինում. նա՝ ըն-
կերակցութեամբ իր նման իդէա-
լիստ բժիշկներ Տէր-Յարութիւ-
նեանի և Կաճկաճեանի, նոր հո-
սանք, նոր կեանք են առաջաց-
նում այդտեղ: Նրանք՝ թէ բժիշկ-
ներ, թէ ուսուցիչներ, թէ հոգա-
բարձուներ, թէ թատերասէներ
և թէ հիմնադիրներ գաղութների,
Կ. Հ. Բար. Ընդ. ճիւղի, մեծ
դարկ են տալիս ազգաբնակչու-
թեան կուլտուրա—բարեգործա-
կան զարգացման: Այդ շրջանի
մասին կը խօսէ մեր յայտնի
գրող Ատրպետը, որը մասնակ-
ցել է վերոյիշեալ անձնաւորու-
թիւնների կրթական գործերի
մէջ իբրեւ ուսուցիչ»:

«Պիտի մէկ փոքր ակնարկ ա-
նենք, որ բժ. Ղազարեանը և
Կաճկաճեանը առաջի նախաձեռ-
նողներն են բժշկական վկայա-
կանի ներմուծման պակի ժամա-

նակ 1885-ին՝ մի քանի Նգիւղե-
րում սիֆիլիսի համաճարակի
պատճառով, որը գործադրել
էր թէ երջանկայիշատակ հայ
Աղանեանի և եռանդուն զենե-
րալ Տօմիչի կարգադրութեամբ, և
զրանով հնար է եղել վերջ տալ
սիֆիլիսի տարածման և զար-
գացման յիշեալ գիւղերում և
նրանց զրացի վայրերում»:

«Հանգուցեալը Ղարսի շրջանի
հայ ազգաբնակչութեան կողմից
երկու անգամ ընտրւել է կաթո-
ղիկոսական ընտրութեան պատ-
գամաւոր՝ Ներսէս պատրիարքի
և Մակար կաթողիկոսի ընտրու-
թեան ժամանակ»:

«1903-ին հանդ. տեղափոխւել
Թիֆլիս, ուր խաղոյն երևացել է
նրա գործունէութիւնը. եղել է
հոգաբարձու, թեմ. խորհ. անդա-
մ և գանձապահ, Ներսիսեան զա-
րցի հոգաբարձութեան ընտրու-
թեան Ախալցխայի գաւառի
պատգամաւոր, անգամ բազմա-
թիւ ընկերութիւնների»:

«Հանգուցեալը հեռու չէր գրա-
կանութիւնից. հէնց աշակերտա-
կան շրջանից նա մասնակցել է
Խորէն Ստեփ. Հայկական աշ-
խարհում և մի քանի թերթերում
վերջերս Էլիսաւորապէս Առող-
ջապահ և Առողջապահիկոս
բժշ. Ղազարեանի մասին կարելի
է ասել, որ նա մնացել է իդէ-
ալիստ մինչև իր մահը
ամենայն իրաւամբ կարող է աս-
տել, որ իր մարդկային և ազ-
գային պարտքը կատարել է լի-
վին: Յարգենք նրա և նրա ընկե-
լ. Ս. Տէր-Յարութիւնեանցի և
Կաճկաճեանի յիշատակը յոռե-
կայա»:

Պ. Ատրպետ, իբրեւ ակնաստե-
րժ. Ղազարեանի Ղարսում արա-
գործերի, լրացրեց նրան և զըս-
տեց հանգուցեալին: Մասնա-
կեցին զրոյցին պ. պ. Ա. Եզ-
կեան, Ս. Թառայեան, բժշ. Մ.
Նասեան, Յ. Մալխասեան, Ս.
Սօլովեան, Ա. Ֆետեաճեան և այլն:

Այդ երեկոյեան Սալոնի մշտա-
կան այցելուներից զատ ներկա
էին և հանգուցեալ գործչի հա-
րգատ եղբայր Տ. Արթուր
սուգ-քահանայ Ղազարեանը
մերձաւոր ազգականները:

Գ Ա Ք Ր Ի Է Լ Ս Ո Ւ Ն Դ Ո Ւ Կ Ե Ա Ն Ց

(Կեանքի վերջին ամիսներին)

Կ. Հ. Բարեգործ. Ընկ. երեսնամեակն էինք պատրաստուում տօնելու, և նրա կնքահայրը, ինչպէս անւանում էինք Սունդուկեանցին, պատրաստում էր սանին իր նւէրը:

Սունդուկեանցը գրել էր իր «Կտակը». նա բժշկապետի խորաթափանց մի հայեացքով պապանձեցնում է գարշ Անտօնին, նրա դժոխային մտադրութիւնը կործանելով և իր «Կտակով» պատգամ տալիս՝ խորշի խարդախ մըտքերին, կտակներ չը բեկանել...

Մենք երկուսով էինք իր առանձնասենեակում: Սունդուկեանցը կամենում էր, որ ես բարձր կարգում իր ձեռագիր «Կտակ» նոր պիէսը, որովհետեւ ինքը շնչասպառ էր լինում, յոգնում կարգալուց: Նա կամենում էր, որ մի բառ իր այդ գրածքին չը վրիպէ: Իր բաղկաթուն էր զիջել ինձ, որի վրայ, հակառակ թախանձանքին, ես չը համարձակեցի նստել: Ինքն էլ չը նստեց, բաղկաթունը մնաց թափուր: Երկուսս էլ աթոռները քաշեցինք մեծ գրասեղանի առաջ և միմեանց կողքի նստեցինք: Աղախինը թէյ բերաւ: Առանձնասենեակը փոքր էր, գրասեղանի վրայ էլ շատ թղթեր, գրքեր: Բաժանեցինք մէկը, շաքարամանը քաշելուց, թափեց և մի քանի թերթ «Կտակ»-ից թրջեց:

Սունդուկեանցը զգուշութեամբ սկսեց փոել թրջւած թերթերը: Ես խօսք բացի «Կտակ»-ի տիպերի մասին, աւելացնելով, իբրեւ հարց-ենթադրութիւն, որ երևի նկատի է ունեցել իր այդ գրածքը Բարեգործ. Ընկ. նւիրելու: Աւելացրի, որ աւելի լաւ չէր լինիլ, որ հէնց ճակատին էլ մակագրելի՝ Կ. Հ. Բ. Ը. նրա 30-ամեակի առիթով:

— Բայց միթէ շատ չէ աննշան այս նւէրս այն մեծ ընկերութեան, — համեստաբար առարկեց Սունդուկեանցը:

Մօտենում էր Կ. Հ. Բ. Ը. յօբելեանը: Կամենում էի վերականգնել Ընկ. առաջին ընդհանուր ժողովը:

Սեպտ. 11-ի (1911 թ.)

Սունդուկեանց, Նաւասարդեան, Ս. Արծրունի և Գէորգ Չմըշկեան բաղմած մեր Սալօնում, կաղմեցին Բարեգործ. Ընկ. առաջին ընդհ. ժողովի նիստը և լուսանկարեցին:

Մխիթարական է այդ օրը և անշուշտ շատ նշանակալից, նամանաւանդ որ Պէպօրի հեղինակ Սունդուկեանցը և Պէպօրի անդուգական հոգի տող Գէորգ Չմըշկեանը վաղուց խղիլ էին միմեանցից իրանց սերտյարարութիւնը և վաղուց էր, որ միմեանցից խոյս էին տալիս: Այդ օրը, 1911 թ. սեպտեմ. 11-ին Սունդուկեանցն ու Գ. Չմըշկեանը միմեանց ձեռք տւին, միասին լուսանկարեցին և ապա միասին նախաձաշեցին մեզ մօտ: Այդ եղաւ և հրաժեշտի ողջոյնը հայ թատրոնի երկու հսկայ նահապետ-գործիչներին...

Սունդուկեանցը մեր jour-fixe-երին չէր լինում, որովհետեւ գիշերները հազիւ էր տանից դուրս գալիս: Իսկ ցերեկները այցելում էր մեզ. մանաւանդ հէնց վերջին տարին, շատ յաճախ: Մի օր, նոյեմբերի սկզբը, Սունդուկեանցը մտաւ մեզ մօտ: Այդ ժամին մեզ մօտ էր մի օտարուհի գրագէտ, չքնաղ ու նաղա-

(Ամենավերջին լուսանկարին)

Handwritten signature or note.

նի երիտասարդ կին՝ II-ЧИНСКАЯ: Վարժուհիներից մեկը հիւանդացի էր. նրան պէտք էր նպաստ, և ահա տիկինը եւրոպական թերթերից թարգմանութիւններ էր անում տեղական ուսու հրատարակութիւնների համար, իր վաստակը տալով հիւանդ վարժուհուն: Սունդուկեանցին հաճելի ծանօթութիւն էր այս: Օտարուհին գնաց, մենք անցանք միւս սենեակը: Բայց երբ Սունդուկեանցն էլ մեկնեց, մի քանի ընկերացի մտաւ մեզ մօտ եւ Բօյարսկայի դրամատիկ խմբի ուսու դերասանուհի Ա.Ա.-ՎՈ. Սա եկել էր իր հրաժեշտի ողջոյնը տալու, որովհետեւ եւ Բօյարսկայի խումբը, Արտիս. Թատրոնի կողմից հարստահարւած, երկուամսայ մէջ տասը հազար ռ. դէֆիցիտով, հարկադրւած ընդհատել էր ներկայացումները և հեռանում էր Թիֆլիսից: Երբ շնորհալի արտիստուհուն յայտնեցի, որ եթէ մի հինգ ընկերով առաջ լինէր եկած, կը տեսնէր մեր աղիւղող դրամատուրգ Սունդուկեանցին, նա այնքան ափսոսեց, այնքան վշտաց, որ առաջարկեցի նրան հէնց իսկոյն տանել և ծանօթացնել Սունդուկեանցի հետ:

Հետեւեալ երեկոյն տ. Ա.Ա.-ի հետ ժամի 7-ից յետոյ գնացինք Սունդուկեանցի: Տանն էին միայն ամուսինները. օրիորդները բացակայ էին: Սունդուկեանցին շատ մխիթարեց օտար դերասանուհու այս անսպասելի այցը: Նա բռնեց դերասանուհու ձեռքը, տարաւ նրան իր առանձնասենեակը և այնտեղից վերադարձաւ Տարազի հին Ա.-ը ձեռքին, որի մէջ տպւած էր իմ մի քանի տողը իր «Մէր և Ազատութիւն» պիէսի մասին:

— Միայն սա, միայն սա սրտիցս խօսեց, բոլորովին ձիշտ ըմբռնեց պիէսս.— առնելով ձեռքս կրկին ու կրկին սեղմեց.— Ահա տեսէք, միշտ աչքիս առաջն է Տարազը:

Բերաւ իր ուսման աւարտման դիպլոմը և մի քանի ուրիշ հին գրքեր ցոյց տաւ: Լուսանկարը նւերեց հիւրին, թելադրելով ինձ մակագրել, իսկ ինքը ստորագրեց: Տիկին Սունդուկեանցը նորից գնել տաւ սամուկարը և թէյով ու քաղցրաւենիքով հիւրասիրեց մեզ: Մի փոքր ուշ եկաւ և բժշկ. պ. Ա. Բաբայանը: Հետեւեալ օրը Սունդուկեանցը բարձրացաւ մեզ մօտ, ձեռքին մի մեծ փաթեթ իր գրքերով:

— Գնանք փոխադարձ այց տանք տիկնոջ:

— Գարրիէլ Նիկիտիչ, ինչո՞ւ էք նստում ինչ քաշում նրանք կապկպել են իրանց իրեղէնները և վաղը մեկնում են քաղաքիցս:

— Հաւատացէ՛ք, ինձ քսան տարով ջահիւցրիք: Մերոնք ինձ մոռացել են... Վիշտ յայտնեց, ի միջի այլոց, մեր դերասաններից մեկի մասին, որին խնդրած է եղել, որ գնայ իր մօտ կարգալու «Ստակից» մի կտոր, և նա, հակառակ իր խոստման, չէր գնացել:

— Գարրիէլ Նիկիտիչ, ի՞նչ եք ասում, միթէ դուք կարող էք մոռացել: Պէպօրի հեղինակը անմահ է: Դուք տեսաք, թէ օտարուհին ինչպիսի տեսչանքով կամեցաւ Պէպօրի հեղինակի ձեռքը սեղմել:

Ձրուցելով գնացինք հիւրանոց. տիկին Ա.Ա. տանը չէր, և Սունդուկեանցը չը կամեցաւ այցետոմսը թողնել:

— Գնանք, մի փոքր ման գանք, էլի կը մտնենք:

— Բայց այդ շատ չափազանց կը լինի նրա համար, Գարրիէլ Նիկիտիչ, Ձեր տարիքը, Ձեր հոշակը: Ձէ, չէ՞ տէ՛ք այցետոմսը:

Ակամայից հանեց ծոցից այցետոմսը. շատ դանդաղելով և նորից կրկնելով.

— Հաւատացէ՛ք, ինձ քսան տարով ջահիւցրիք:

— Դէ լաւ, Գարրիէլ Նիկիտիչ, որ այդպէս է, մի՛ տէ՛ք այցետոմսը, մի կէս ժամից կանցնենք:

Ուրախացաւ. գնացինք և կրկին վերադարձանք:

Թաղման նախօրեակին Պետերբուրգից արտիստուհուց նամակ ստացայ, որով նա իր ջերմ յարգանքն էր ինդրում յայտնել մեծ դրամատուրգին:

Սունդուկեանցի վերջին գրական գործը՝ Լ. Տօլստոյի «Կենդանի դիակից» իմ ինդրանօք Տարազի համար թարգմանութիւնն է Թիֆլիսի բարձրագույն, որ պիտի կարդացէր մեր Սալօնում Տօլստոյին նւիրւած երեկոյթին, բայց կառավարութեան կողմից արգելեց այդ երեկոյթը:

Մ. Եսս

ԹԵՐԹԵՐ ԻՄ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ

ՓԱՐՄԻՂ

«Թըթան ծառ է, վուր մէ խփելով հազարը մէտի վէր թափի»...

ՔԱՆԴԱՅԾ ՕԶԱՆ

I

Դու սիրում էիր թըթան ծառը... հեղինակութիւններդ թելադրելիս դու ժամերով նայում էիր թըթենիին... Այդ ծառի մասին դու յարգանքով խօսում էիր. «Նա տալիս է և համեղ պտուղ և թանգագին մետաքս», ասում էիր դու, «երանի այն մարդուն, որ պիտանի է հասարակութեանը ու մարդկութեանը ու թըթենիի պէս տալիս է նրանց բարի պտուղ ու թանգագին մետաքս»...

Այժմ շրջեղ թըթենին իր ճիւղերը փռել է քո գերեզմանի վրայ... շատ չի անցնի, նա կը ծածկւի պտուղներով... երեխաները, որոնք այժմ փախցնում են քո գերեզմանի վրայ երախտագէտ ամուսնուցդ, երեխաներիցդ ու բարեկամներիցդ փռած ծաղիկները, քո դերեզմանաքարից կը թռչեն թըթենու ճիւղերի վրայ ու կուտեն համեղ պտուղները... Ուշագիւր եղիր, նրան-

ցից մէկը վանկերը կապելով կարդում է Սունդուկեանց— Սունդուկեանց...

— Սունդուկեանց, Սունդուկեանց— կրկնում են միւսները, ու մանկական ուղեղների մէջ դրօշմուճ է ամենքից յարգւած այդ աղջանունը...

Անցնում են տարիներ, տասնեակներ, ու ահա նոյն չարածճի մանուկները շարեւ են գերեզմանի դռնը... խեղացի մարդիկ են, խոհուն իմաստալի հայեացքով նայում են նրանք քո շիրմին... նրանք արդէն տեսել են բեմի վրայ Պէպօրի, Կէկէլի ու Շուշանի տանջանքները, Արուսիկի, Էփէմիայի անօրինութիւնը, Կակուլու բարձրացրած ընդունեցը... նրանք տեսել են Օսէփի օջախի քանդակը, փրկւած լօտօն, դատաստանական պրիստաւը՝ առաջնորդւած արշինական-վաշխառու Փասօից: Նրանք վշտակից են եղել Մարգրիտի վշտին. «Ախ, Աստուծ, երանի ինձ չէիր ստեղծի»... լսել են Ջամբախովի Դարբինի տէօրիան. «Դուրթ, շատ վուր փէքը իմ առում է, է՛» աշխարհը դիփ մէկսմէկու ուտելու է ստիղծած... տեսել են Ամուսիններ, էլի մէկ գոհ, Սէր ու աղատութիւն, Կտակ... կարդացել են վարինկի վեչե-

ըր, ուր խեղճ Վարինկէն իր բրիլիանտանման արտասուքները թափում է արծաթէ հաղարկէշի մէջ...

Ժողովրդի որդիքն են գերեզմանդ շրջապատողները, ժողովրդի որդի, ժողովրդի հայր, ժողովրդի ցաւերի անմխիթար սգաւոր...

II

Յունւարի մէկն էր։ Նոր տարի էր։ Ամենքի տանը քաղցրաւենիք կար, որով մարդիկ միմեանց շնորհաւորում էին ու բախտաւոր ու քաղցր ապագայ ցանկանում... Յիշատակարանիս մէջ գրեալ է։

«Այսօր, յունւարի մէկին, ժամի 11-ին գնացի Սունդուկեանցի մօտ Նոր տարին շնորհաւորելու։

Ըստ իմ սովորութեան, առանց դանգը տալու, անցայ հտակի մուտքից։ Մտայ առաջ խոհանոցը, ուր խոհարար Իոսէրը ինձ և Գաբրիէլին իր փայլուն ու մաքուր սեղանի վրայ երեւմտապէս նախաճաշ էր տալիս։ Շնորհաւորեցի խոհարարի Նոր տարին ու անցայ սեղանատունը։ Այնտեղ երեխաները՝ Նինան, Գիգոն, Կատուշը կախ ընկան վզիցս ու համբոյններով ծածկեցին երեսս։

— Շնորհաւորում եմ ձեր Նոր տարին, թանգագին տիկին Սոֆիա,— դիմեցի ես տ. Սունդուկեանցին, ձեռքը համբուրելով,— ցանկանում եմ Ձեզ ամեն տեսակ բարիքներ ու ինչ որ գլխաւորն է՝ Գաբրիէլին այս տարի աւելի պտղաբեր լինել և ուրախացնել հասարակութիւնը իր նոր երկերով։

— Շնորհակալ եմ, Վանօ. քեզ ևս նոյնն եմ ցանկանում ու մի բան էլ աւելի։ Ես նկատում եմ, որ դու շատ յուզւում ես օրիորդ Ս.-ին տեսնելիս։ Ցանկանում եմ քեզ բախտաւոր լինել։

Արիւնը խիեց երեսիս. ես զգում էի, որ կարմրել եմ մինչև ականջներս։ Բարի տիկինը այդ նկատեց և դիմեց ինձ.

— Վանօ ջան, անցիր Գաբրիէլի մօտ, նա իր գրասենեակումն է։

Ես շտապով գնացի, բաց արի գրասենեակի դուռը և վախեցած յետ դառայ և դուռը նորից փակեցի։

Գրասենեակի մէջ տեղը ճանապարհների միջիտորութեան շրջադգեստը հագած, կանգնած էր մի գեներալ, որի ամբողջ կուրծքը բառի բուն նշանակութեամբ ծածկւած էր վանազան շքանշաններով։ Ձախ ձեռքի ցուցամատը նա մեկնել էր դէպի պատուհանը և արձանացած մնացել...

Իսկոյն դուռը բացեց։

— Վա՛, դե՛, ես, Վանօ ջան, արի, արի շուտով, արի տես,— ասաց նա արագ, ձեռքս բռնելով ու պատուհանի կողմը իր ցուցամատը մեկնելով։

Ուղիղ Սունդուկեանցի գրասենեակի պատուհանի դէմ, խալթովի տան պատից դուրս էր ցցւած մի մեծ քար։ Քարի վրայ դրւած էր մի մեծ 10 կամ 12 փթանոց ջալ ալիւր, որ համալը մէջքից իջեցրել էր, մէջքով յենւել ջալին, մի ձեռքով բռնած ունէր թաղքի սև գլխարկը, իսկ միւսով սրբում էր ճակատի քրտինքը։ Նա հանգստանում էր։

— Մի տես, Վանօ ջան, այսօր Նոր տարի է, ամենքը ուրախանում են, միմեանց շնորհաւորում են. իսկ այդ խեղճ համալը իր մէջքն է կոտորում։ Յունւարի մէկն է, դուրսը ցուրտ է, ամենքը իրանց տաք վերարկուների մէջ են փաթաթւել, իսկ այդ հսկայ համալը վերցրել է իր գլխարկը ու ճակատի քրտինքն է սրբում...

Ես ճանաչեցի Գաբրիէլի բարի սիրտը... մէկ նաշում էի համալին և մէկ էլ Սունդուկեանցի կրծքին շարւած շքանշաններին...

— Տես, տես, համալը շարւակում է ջալը... Աստուած ջան տայ, ախպէր ջան,— բարձր կանչեց նա

ծածկւած պատուհանից և յանկարծ դուրս նետուեցաւ գրասենեակից... Համալի ոտքը սլքեց, ու նա փուռեցաւ գետնի վրայ, Բախտաւորապէս ջալը չընկաւ համալի վրայ, այլ մի կողմը գլորւեց... Երբ ես դուրս եկայ փողոց, Սունդուկեանցը առանց գլխարկի՝ համալի թևը բռնած բարձրացնում էր նրան։

— Հը, ախպէր ջան, ի՞նչդ է ցաւում, արի իմ տուն դնջացի,— ասում էր նա կարեկցաբար...

— Բան չը կայ, աղա ջան, Աստօծ քեզ երկար կեանք տայ, էս ա հըմի ջալի վեր առնին ա դժւար...

Սունդուկեանցը բռնել էր համալի թևը, արցունքները թափւում էին նրա գեղեցիկ աչքերից. ես լուռ ու ապշած կանգնած էի. ոստիկանը ձեռքը գլխարկին տարած, ձգւել էր Սունդուկեանցի առաջ։

— Մի նեղանաք, Ձերդ Գերազանցութիւն,— ասում էր նա,— սրանց համար այդ սովորական բան է։ Ձերդ Գերազանցութիւնը կարող էք մրսել...

Համալը տարաւ իր բեռը... Մենք մտանք տուն։

— Ախ, Վանօ ջան, շնորհաւորում եմ Նոր տարիդ,— ասաց նա, ինձ իր կրծքին սեղմելով,— քեզ բախտաւորութիւն եմ ցանկանում... Աստուած տայ, որ դու մարդ դառնաս բառի բուն նշանակութեամբ ու միշտ մարդկանց կարեկցես։ Այդ կարեկցութիւնը կը համեմի քո կեանքը...

Ես կամենում էի նրա ձեռքը համբուրել։

— Վա՛, ի՞նչ ես անում, տէրտէր խօ չեմ։

Նա նորից ինձ գրկեց և ջերմ համբուրեց։

— Վանօ ջան, եթէ չես էլ կարող, պէտք է իմ խօսքը կատարես ու ճաշին ինձ մօտ մնաս։ Ես կառքով կերթամ իշխանաւորիս ներկայանալու Նոր տարւայ առիթով։ Այս շքազգեստս նրա համար եմ հագել։ Ես շուտով կը վերադառնամ։

Ճաշը շատ ուրախ անցաւ, իսկ երեկոյեան թէյի ժամանակ ես առաջարկեցի նրան մի բան սկսել գրել։

— Դուք գիտէք ժողովրդի համոզմունքը,— ասացի ես,— որ մարդ ինչ որ Նոր տարի օրը կանի, ամբողջ տարին նոյնը կը շարունակի։ Այսօր սկսեցէք մի բան գրել, որ ամբողջ տարին գրէք։

Նոյն երեկոյեան Սունդուկեանցը ինձ թելադրեց Համալի մասլահաթի սկիզբը։

III

«Քանդած օջախ» կատակերգութիւնը ինձ նւիրելով, իր ուղերձի մէջ ի միջի այլոց նա գրում է. «Վանօ ջան... Այս աշխատանքս քեզ եմ նւիրում, որ կարդալիս միտդ բերես քեզ սիրող ու պատուող բարեկամ Գաբրիէլ Սունդուկեանցին»։

Յիսուն տարին շուտով կը լրանայ, ինչ ես պատիւ եմ ունեցել նրա հետ ծանօթ լինելու, ու ինչ նա ինձ բախտաւորեցրել է իր բարեկամը համարելով, ու այդ երկար տարիների տարածութեան վրայ, իբրև նրա ամենամօտ անձնաւորութիւն, անդադար նրան տեսնելով և նրա մօտ լինելով, այդ առաջին ու վերջին անգամն էր, որ ես տեսայ Սունդուկեանցին պաշտօնական շքազգեստով և շքանշաններով։

Ժողովրդի որդի, այսօր, մարտի 16-ին լրացաւ քո մահւան տարեդարձը։ Այսօր ժողովուրդը շրջապատել է քո թանգագին շիրիմը, քո սիրած թըթենին իր ճիւղերը փռել է գերեզմանիդ վրայ... քեզ քո սիրած Պէպօները տարան քո վերջին ու յաւիտենական օթեանը, բայց հէ՛ր էին այն շքանշանները, որոնց ես միայն մի անգամ տեսայ այդքան երկար տարիների ընթացքում...

Այժմ ժողովրդի փոքրիկ երեխաները խաղում են դերեզմանիդ վրայ, թռչում են թըթենիի ճիւղերի վրայ... Դու չես լսել յաւիտեան... դու նրանց հետ խօսում ես Պէպօի ու Շուշանի լեզուով, դու սպում ես

Օսէփի ու Սախոյի սգով, դու ողբում ես Կէկէլի ու Նատաշի բերանով...

Այդ մանուկները մարդիկ կը դառնան քո անմահ ուսումնարանում կը թւած, դրանք կը զարդարեն ժողովրդի վշտերի անմխիթար սգաւորիդ վիթխարի կուրծքը...

IV

Ամառն էր, առաւօտեան մօտաւորապէս ժամի 5-ը: Արշալոյսը նոր էր բացուել, հորիզոնը հրդեհեւել էր, սպասում էր արևի բարձրանալը...

Սունդուկեանցը սատարի կեռ փայտը ձեռքին արդէն շրջում էր պատշգամբի վրայ Կրծանիսում ու թելադրում էր: Ես գրում էի և անդադար կրկնում վերջին խօսքերը, որպէսզի Գաբրիէլի ուշադրութիւնը ուրիշ առարկայի վրայ չը դառնար: Ես յոգնեցի կըրկնելուց, իսկ նա ապշած նայում էր արևելքին:

— Ինչո՞վ էք զբաղւած, պարոն Սունդուկեանց, ես յոգնեցի վերջին խօսքերը կրկնելով:

— Շուտով դուրս արի պատշգամբը և նայիր, տես՝ արևը բարձրանում է, ինչ հիանալի տեսարան է...

Իմ կողորդը շատ կրկնելուց ցաւում էր, և ամենևին բանաստեղծօրէն տրամադրւած չէի:

— Ինչպիսի թըթւած դէմք ունես, դէ լաւ, մի բարկանայ, Վանօ ջան:— ապա կարդայ վերջին նախադասութիւնը:

— «Պօռօյակի ծակ ունէինք, վուր քսան ու հինգ աւօշկէք ափէք»...

— Հըա դրէ. «կու լուսանէր, երգնքի լուսը էնդանց էր դիվիր գալի, ու կու մթնանէր՝ աստղերու պղպղունքն էլ էնդանց»:

Սունդուկեանցը դարձեալ դադարեց թելադրել... Տան դռան մօտ կանգնեց քաղաքային վարչութեան մէջ ծառայող մի ձիաւոր:

Սունդուկեանցի եղբայր Միքայէլը, որ առևտրական ոստիկանութեան կառավարիչն էր, մի նամակ էր ուղարկել իր եղբորը: Նամակը կարդալիս նրա դէմքը ուրախ արտայայտութիւն էր ստանում:

— Լաւ, — ասաց նա ձիաւորին, — ասա, որ կը գանք: Վանօ, նամակը եղբայրս՝ Միխայիլն է գրում: Այսօր նա մի մեծ ճաշկերոյթ ունի մեր այգում, Օրթաճաշ: Այնտեղ կը լինեն մեր բոլոր ազգականները և բարեկամները, օր. Ս., օր. Մ. Բ. Ֆադէ քոյրերը ու որ զլխաւորն է, Գ. Արծրունին: Ահա տես, Միխայիլ խնդրում է, որ դու անպատճառ մեզ հետ գաս: Այնտեղ կը լինեն Պետրէ ու Պաւլէ զուգահիշները, Եւանդուլը իր դաստով, Եովանէն իր ճիւղերով: Միխայիլ գրում է, որ Եւանդուլը կը գայ Կրծանիս, այնտեղից Օրթաճաշ մեզ ուղեկցելու:

— Ես մեծ ուրախութեամբ ձեզ կուղեկցեմ, — ասացի ես, — բայց երևակայում եմ Գ. Արծրունու դրութիւնը այդ ճաշկերոյթի ժամանակ:

— Ի՞նչ է որ:

— Ճիպրին ու դալլաք Եովանէն իրանց ճիւղերը կը լարեն, Պաւլէն սահարին կը զլէ, Արծրունին կը խեղադարձի:

— Միթէ՞ Գրիգորը չէ սիրում ասիական երաժշտութիւնը:

— Տանել անգամ չէ կարող:

— Լաւ չէ, տեսնեմք ինչ կը լինի:

Մի երեք ժամ պարապելուց յետոյ մենք իջանք միջին յարկը, ուր արդէն հագնւած ու պատրաստ մեզ սպասում էին տ. Սունդուկեանց, փոքրիկ Նինան ու Գրիգոր: Մեծ պատշգամբի ծայրին իր գոյնզգոյն հագուստով նստած էր Եւանդուլը:

Եւանդուլը ժողովրդական երգիչ էր՝ Սատտարի արժանաւոր հակառակորդը: Որբան վերջինը բարձր,

կողորդային ձայնով զուգահիշ հետ երգում էր սահարին և Հումայի բարձրահնչիւն աղօթքը, նոյնքան նրա հակառակորդը՝ Եւանդուլը մեղմ հնչիւններով պարզ արտասանում էր վրաց երգերի ամենքի համար հասկանալի բառերը: Քէֆ անող հասարակութիւնը երկու կուսակցութիւնների էր բաժանւել. կարծում էք մշակական ու մեղուական, ոչ. Սատտարական ու Եւանդուլական: Մեղու Հայաստանին իր վերնագրի վրայ նկարած մեղուներով չափազանց սահմանափակ ընթերցողներ ունէր, իսկ Մշակը նոր էր սկսել հրատարակել ու օգի մէջ թափել կայծեր, որոնցից պիտի յառաջանար հետագայ հրդեհը:

Սատտարին ու Եւանդուլին առանձին անձնաւորութիւններ 25 ու 50 բուրլիանոց շաքաշներ էին տալիս: Իւրաքանչիւր քէֆից նրանք տանում էին 400 և 500 բուր., իսկ Գ. Արծրունու Մշակը թիֆլիսում և զաւառներում հազիւ 500 բաժանորդ ունեցաւ իր 5 ր. բաժանորդագինով: Այս անգամ Սատտարը այլևս չը կար. բուրթին ու մէյդանը մնացել էր Եւանդուլին:

Ուղեւորեցինք. Եւանդուլը սկսեց իր բայաթիները ուղղակի այգեմիջում, «Մայսիս վարդման փուրջնիլման» երգում էր նա իր թառի ներդաշնակութեամբ: Մենք գնում էինք, գնում էր և Սունդուկեանցը. բայց ինչպէս էր նրա քայլածքը: Ամենքիդ յիշողութեան մէջ դեռես մնում է նրա քայլածքը թիֆլիսի փողոցներում, երբ նա շտապում էր, երբ դժօնում էր, երբ ծառայութեան էր գնում, երբ նրա ուղեղը մի մտքով զբաղւած էր լինում, նրա քայլածքը կերպարանափոխւում էր: Այսօր ևս Եւանդուլի ուղեկցութեամբ նա քայլում էր այնպէս, ինչպէս քայլում են թիֆլիսեցի քէֆ անողները թառի կամ դուդուկի ուղեկցութեամբ: Ես շատ երիտասարդ էի ու մեծ պատկառանքով վերաբերում էի Գաբրիէլին, որ համարձակէի նրա ներկայութեամբ նրա պէս քայլել, բայց և այնպէս ես փորձեցի քիչ յետ մնալ, սերթուկիս թևերը բարձրացրի ու մի ձեռքով դօխն շինած՝ քայլեցի Գաբրիէլի պէս: Երեսնաները բարձր ծիծաղեցին: Սունդուկեանցը յետ նայեց, բայց ես արդէն ուղղուել էի և գնում էի, ինչպէս մի մեծ մտքով զբաղւած կատարեալ մարդ: Եւանդուլը Օրթաճաշ, Սունդուկեանցի պարտէզը. դա մի շքեղ ու հրաշալի պտուղներով լի այգի էր: Այդտեղ էր Գաբրիէլի «Նարգիզի ու կանանչ խէյվանը»: Մի հնաշէն մառանի և տան առաջ մի բաց տարածութիւն կար, արևի ճառագայթներից ծառերի տերեւներով պաշտպանւած: Այդտեղ ծեւած էր ահագին սեղանը մաւի դաշած մաքուր սփռոցով ծածկած: Ինչ որ կարելի էր գտնել թիֆլիսում ամենալուստիւրը, սեղանի վրայ շարւած էր: Պաւլէն Պետրէի ներդաշնակութեամբ դուդուկ էր ածում, Ճիպրի Եովանէն իր ահագին բեղերով և վիթխարի փորով ճիւղերն էր զլում: Հէնց մենք երևացինք, մի ակնթարթում երևաց զուգահիշ, և Պաւլէն զլեց տեղական մենամարտութեան եղանակը, որ միևնոյն ժամանակ դիմաւորական եղանակ է: Գ. Արծրունին այգու միւս ծայրումն էր՝ շրջապատւած Ֆադէ քոյրերով և Ս., Մ., Բ. և ուրիշ ջահէլ օրիորդներով: Արծրունու դէմքից երևում էր, որ նրա ջղերը լարւած են, թէպէտ նա սրախօսում էր օրիորդների հետ: Զուգահիշ Եւանդուլի դաստէն արդէն լուել էին Գաբրիէլի դադարի կարգադրութեամբ:

— Ինչի՞ք էք յուզւած, պ. Արծրունի, — ասացի ես:

— Եղբայր, այդ սարսափելի երաժշտութիւնը, այդ սարսափելի զուգահիշ... դեռ թառը և ճիւղերը, թէպէտ աններդաշնակ, փոքր ի շատէ տանելի են... իսկ այդ սարսափելի զուգահիշ այնպէս խանգարեց իմ ջղերը, որ

չէի կարողանում սովորական խօսակցութիւն պահանջել օրիորդներէ հետ:

—Բայց այդ երաժշտութիւնը մինչև զիշերայ կէսը չի դադարի,—ասացի ես:

—Առանձնացել էք Վանօի հետ,—ասաց Գարրիէլը մօտենալով:

—Այո, պ. Սունդուկեանց, Արծրունին երեկ ջերմել է և փոխանակ տանը մնալու, ձեզ հետ տեսնելու փափագով ընդունել է Միխակի հրաւերը և այգում աւելի է մրսել: Ես կուղեկցեմ նրան կամուրջով մինչև կառք գտնելը և կը վերադառնամ,—շտապեցի ես ստել:

—Իհարկէ Գրիգոր, որքան էլ դուք թանգագին հիւր էք թէ եղբօրս և թէ ինձ համար, բայց ամենից առաջ առողջութիւնն է: Դուք կարող էք թոքերի բորբոքում ստանալ . .

Արծրունին անյապաղ օգտուեց դէպքից և հրա-

ժեշտի ողջոյն տալով, ուղևորեցինք դէպի կամուրջը: Նա նստեց կառք և ձեռքս ամուր սեղմելով հեռացաւ...

—Ինչպէս դուք հանգիստ ստեցիք իմ հիւանդութեան մասին,—ասում էր նա ճանապարհին:

—Ես շտապեցի, գիտենալով, որ դուք ստել չէք կարող:

Նա սեղմեց ձեռքս:

—Հը, Վանօ ջան, դորթ զգուշացի՛ր փախաւ Արծրունին,—հարցրեց Գարրիէլը ցածր:

—Այո...

Սկսեց հացկերոյթն ու քէֆը: Թամադան գիժ Վանօն էր: Օրիորդներն ու երիտասարդները շտապով յագեցրին իրանց սովը և ցրեցին այգու զանազան անկիւնները... անվերջ ու անկեղծ ծիծաղ, սովորական ֆանտը, Համլետի «լինել թէ չը լինելը»... պակաս էր միայն հաւատարիմ հասարակ. նա մնացել էր Կրծմանիս:

Յ. Տէր-Գրիգորեան

ՔԱՌԱՄՆԱՄԵԱԿԻ ՆԱԽՕՐԵԱԿԻՆ

Իմ ծանօթանալը Գարրիէլ Սունդուկեանցի հետ: Քանզա՞մ օջախի առաջին փորձերն ու ներկայացումը: Թէ ինչպէս դարձայ ես դերասան: Քանզա՞մ օջախի քառասնամեակը: Սունդուկեանցի պարգևը:

Մինչև 1873 թւի ապրիլ ամիսը ես անձամբ ծանօթ չէի Գ. Սունդուկեանցի հետ և, ճշմարտն ասած, այդ ներքէի չէր. նա՛: Նախ նրա համար, որ Սունդուկեանց՝ եղբայր Միքայէլը իմ փեսան էր, ամուսնացած էր հօրեղբօրս աղջկայ՝ Աննա Մանգուհեանի հետ, և երկրորդն ու գլխավորը՝ Սունդուկեանցը յայտնի էր իր թատրոնական գրաւորներով, ինչպէս՝ «Գիշերօթիկ», «Սուկան Պետրովիչը էն կինը», «Մաթաթաթա», «Էլի մէկ զոր», «Պէպո», վերջապէս պ. Սունդուկեանցը այնպիսի մի գործիչ էր այն ժամանակաւայ Թիֆլիսում, որ ինձ նման մի երիտասարդի համար ինձ ամօթ էր ծանօթ և մօտ չը լինել մի այնպիսի տաղանդի հետ, որ «Պէպո» էր ստեղծել Կըրծմանի բաղերից մէկում, թելադրելով իր արմաղան մօրերն ու զգայմունքները իր սիրելի և մտերիմ բարեկամ Գէորգ Չիկեանին, որ վերջը «Պէպո»-ին շունչ ու կենդանութիւն տուող դարձաւ, է և կը լինի յաւիտեան, որովհետեւ նոքա, որ յանդգնում են մինչև այսօր «Պէպո» ներկայացնել, Գէորգի խաղից շատ հեռու են:

Ես ինքս էլ մի ժամանակ Ալեքսանդրապօլում համարձակ եղայ «Պէպո» ներկայացնել, բայց տեսայ և հաճուեցայ, որ սխալ եմ: Ինչ և իցէ, եղածը եղած էր և անկարելի էր որեւէ կերպով օգնել և շտկել իմ աններելի յանցանքը:

Չորս տարուց աւելի շարունակ Թիֆլիսում ապրել և չը ծանօթանալ Սունդուկեանցի հետ, այդ կարող էր անել ինձ նման մի անփորձ, քաշուղ և անշնորհք երիտասարդ, ուրիշ ոչոք: Մասնաւոր զգալի եղաւ և մեծ ազդեցութիւն գործեց ինձ վրայ, երբ առաջին անգամ 1871 թւի ապրիլի 30-ին Թամաշ-շովի քարանսարայի թատրոնում տեսայ րե՛մի վրայ «Պէպո»-ն ներկայացնելիս և Կակուլու դերը ես չէի կատարում, այլ մի ուրիշը, որ հրաշալի ու անսման կատարից իր դերը ու շատ գովասանքների ու ծափահարութեանց արժանացաւ հաւատարմութեան կողմից. մի բան միայն նկատելի էր, զոնէ ինձ համար, որ

նա օտար քաղաքացի լինելով, քաղքի որդի չը լինելով, նրա արտասանած խօսքերը Թիֆլիզի բարբառով մի փոքր խորթ էին թւում. բայց այդ ինչ նշանակութիւն ունէր կա՛մ ազդեցութիւն կարող էր գործել այն կատարեալ խաղի, շարժաճքների և ձևերի վրայ, որ ունէր Գ. Մելիք-Աղա Մանցը, իմ նախահայրը ըստ բնմի, Կակուլու դերում, իմ սեխնիէն, առաջին կենդանի Կակուլին:

Ներկայացումը վերջացաւ, տուն վերադառնալիս ինքս ինձ յանդիմանում էի, տանջւում էի, որ մինչև օրս ծանօթ չեմ, մօտիկ չեմ, մտերիմ բարեկամ չեմ մի այնպիսի գործիչի հետ, որ «Պէպո»-ի նման հեղինակութիւն է տւել ազգին: «Ձէ՛ որ ես ինքս ոտով գլխով, հոգով ու մարմնով Կակուլի եմ, միայն սերթուկ հագած, Մուկովի ջուրը խմած և մի փոքր ուսում առած. ինչ կը լինէր, եթէ Կակուլու դերը ես կատարէի», ասում էի մտքումս, «արդեօք կարժանանամ այն օրին, որ գոնէ մի անգամ կենդանումս Կակուլու դերը ես կատարեմ և յաջողութիւն կունենամ, թէ ոչ»: Ահա թէ ինչ տալաւորութիւն գործեց իմ վրայ «Պէպո»-ի առաջին ներկայացումը, բայց և այնպէս ինձ չէր յաջողւում ծանօթանալ Գ. Սունդուկեանցի հետ, և այսպէս շարունակեց ինչև 1873 թ. ապրիլ ամիսը:

Մի առաւօտ Ներսիսեան դպրոցի ուսուցչական սենեակում Ալեքսանդր Քիշմիշեանը դիմեց ինձ հետեւալ հարցով. «Հ՛ը, թախտի ազնաւոր, դեռ հրաւեր չի՞ս ստացել»:—Ես վարմացած պատասխանեցի «Ինչ հրաւեր, այդ ես չեմ հասկանում»:—«Է՛է, դու միայն կաս յերուսաղէմ. բաս չըզիտես՝ մեր Գարրիէլը նոր կոմեդիա է հեղինակել «Բանդա՛մ օջախ» վերնագրով և անպատճառ կամենում է, որ առաջին անգամ ներկայացնեն թատերասէրները և բարեգործական նպատակով: Հը, իմքնիք չժօգօնիս. անպատճառ գաս, կու տեսնիս՝ ինչ ջոկովի ու ննդրած սիրողներ են մասնակցելու, համ էլ շատ նոր և աչքի ընկնող անձնաւորութեանց հետ կը ծանօթանաս, միով բանիւ դո՛ւ կը մնաս. ես էլ եմ մասնակցում»:

Գ. Սունդուկեանցի անունը լսեցի թէ չէ, քիչ մնաց ուրախութիւնից տեղիցս վեր թռչէի և Քիշմիշեանի ճակատը հա՛րուէի, բայց ինձ զսպեցի, ուսուցչական սենեակը լիքն էր վարժապետներով, և այսպէս պատասխանեցի իմ վաղեմի մտերիմ ընկեր և բարեկամ Ալեքսանդրին. *)

*) Ա. Քիշմիշեանը և ես Լազարեան ձեմարանի նախկին սաներ էինք և այժմ ուսուցիչ Ներսիսեան դպրոցում: Երկուսս էլ ունէինք աշակերտական բնական անցեալ և դերասանական փորձիկ հոչակ:

—Ամենայն սիրով և անպատճառ կը գամ և կը մասնակցեմ, որովհետև վերջապէս հաւսը կը կոտորէի, և ես կը ծանօթանամ մեր տաղանդաւոր հեղինակի հետ, որ վաղուցայ փափագս է:

Ուսումնարանից դուրս գալիս օրապահ վերակացուն յանձնեց ինձ մի ծրար, որ Քիշմիշեանի ասած հրաւերն էր:

* *

Կարծեմ հէնց Ա. Քիշմիշեանի հետ մտանք Արծրունու նորակառոյց թատրոնի բեմը, ուր հաւաքուել էին երեսունի չափ երիտասարդ օրիորդներ, տիկիններ և պարոններ Քիշմիշի հշանաւոր ընտանիքներից և ազգային գործիչներից. սրանք բոլորը շրջապատելով Սունդուկեանցին, քաղցր և ուրախ մասլահաթ էին անում: Քիշմիշեանը մօտեցրեց ինձ Սունդուկեանցին և ասաց. «Ահա, Գարրիէլ շան, քու ուղած Մանդինեանը, հիմի դուն գիդիս ու սառ:—«Շատ ուրախ եմ ու շնորհակալ, պարոն Մանդինեան, որ խնդիրս կատարեցիք և եկաք», և փոխելով բարբառը, աւելացրեց «գիվունքդ էլ իմ ակալարիք իք ու քւիրտիք ու պարտականիք ինձ քոմագ անիլ, վուր իմ թաղա գրած «Բանդած օջախը» շունչ ու կենդանութիւն ստանայ միւր աղքատ ու զրքնած հայ բեմի վրայ»:

Այնուհետև Քիշմիշեանը ծանօթացրեց ինձ ներկայ գտնուող պարոնների, տիկինների և օրիորդների հետ, որոնցից շատերի հետ ես արդէն ծանօթ էի Գայիանեան ուսումնարանից, որտեղ նոյնպէս ուսուցիչ էի: Անծանօթ էի միայն մի քանի տիկինների և պարոնների ու օրիորդ Ս. Բայանդուրեանի՝ բժիշկ Աւետիք Բաբայանի հշանածի հետ: Այս ծանօթութիւնը ինձ շատ ուրախացրեց. բժշկի հետ ես արդէն շատ լաւ ծանօթ էի և լաւ բարեկամներ էինք, օրիորդն էլ շատ գեղեցիկ տալաւորութիւն գործեց իմ վրայ իր համեստ և խելօք խօսք ու զրոյցով:

Մի քանի րոպէից յետոյ դիմեցինք գործի. լաւ չեմ յիշում՝ կարդացի՞նք «Բանդած օջախը», թէ ուղղակի ամեն մէկս արտագրած դերը ձեռքերնիս ասում էինք մեր դերերը: Սունդուկեանցը ուղղում էր մեր սխալները, եթէ մէկնումէկը մեղանից լաւ չէր կարդում կամ չէր ջոկում գրածը: Այսպէս այս առաջին օրը հաղիւ կարողացանք երկու գործողութիւն անցնել և մի փոքր ծանօթանալ «Բանդած օջախի» բովանդակութեան և գործող անձանց տիպերի հետ. ինձ յանձնւած էր Փասօ դերը, և ես թէ կարգալիս՝ նոյն օրը և թէ տանը ուսումնասիրելիս, տեսայ, որ Փասօի դերը ինձ չէ սաղ գալի, իմ դերը չէ, բայց հէնց առաջին օրից, այն էլ իմ քաշուող բնաւորութեամբ, չը համարձակեցի ձայն-ծաղուն հանել և մի որեւէ կարծիք յայտնել Սունդուկեանցի, իբրև հեղինակի, կարգադրութեան և կամքի դէմ: Միւս օրը փորձը առանց դերերը կարգալու, այսինքն յուշարարի օգնութեամբ անցաւ: Երրորդ գործողութիւնը մնաց չը կարդացած: Այսօր նկատեցի, որ Գ. Սունդուկեանցը որքան քաղաքավարի, քաղցրախօս և համակրելի անձնաւորութիւն է, նոյնքան էլ դիւրագրգիռ, շուտով բարկացող և ձեռաց սառչող ու փափկող մարդ է:

*) 1913 թւի ապրիլի 19-ին քառասուն տարին կը լրանայ Բանդած օջախի առաջին ներկայացումից յետոյ, և եթէ կենդանի մնացի և առողջ լինեմ, ես կը յաւերժացնեմ այդ օրը մի ներկայացումով, որի մէջ գուցէ ինքս էլ մասնակցեմ, եթէ ուժերս ներքէն, իսկ եթէ ոչ, թող մի ուրիշը ի կատար ածէ այս իմ (դուցէ) վերջին փափագը: Պէպօք քառասնամեակը այնպէս անցաւ, որ կարծես թէ անմահ Պէպօն ոչ գոյութիւն է ունեցել և ոչ էլ ունի: Երևի Գ. Սունդուկեանցը այդ օրը կրկնեց իր մագալու նախադասութիւնը, դիմելով իր ազգին. «Փա՛ն քու նամուսին, հիմի էլ վուր էտեցիս, էլ ի՛նչ...»

Դերակատարը ասում է իր դերը, ինչպէս ինքն ըմբռնել և հասկանում է. Սունդուկեանցը չէ հաւանում. յանկարծ վեր է թռչում տեղից, սկսում է աղաղակել, բարկանալ. «Չէ, չէ, պարոն, տիկին կամ օրիորդ, այդպէս չէ. էդ խճ ինձ մորթեցիք, սաղ-սաղ գերեզման դրիք... էտէնց վաճնց կուլի...», բայց տեսնելով, որ պարոնը շփոթւեց, մնաց սառած, տիկինը պապանձեց ու կանգնած է ապշած, իսկ օրիորդը կարմրած վարդի պէս թաշկինակը ճխտելով ձեռքում, անդադար երեսի քրտինքն է սրբում և ուզում է փախչել բեմից, Սունդուկեանցս մի ակնթարթում գտն էր դանդում և սկսում էր ներողութիւններ խնդրել, աջ ձեռքը տանելով դէպի իր կողորդը. «Ах, извините пожалуйста, простите, ради Бога» ասելով: Երևի Սունդուկեանցը մոռանում էր, որ իր առաջ կանգնած են անփորձ թատերասէրներ և ոչ թէ փորձաւոր. բեմին ընտելացած դերասաններ: Այսպիսի մագալու դէպքեր շատ էին պատահում, բայց ամսոս որ չեմ կարողանում յիշել բոլորը. տարաբախտաբար այն ժամանակ դեռ չէր յղացել իմ մէջ թատրոնական յիշողութիւններ գրելու միտքը: Վերոյիշեալ դէպքն էլ մնացել է մտքումս այն պատճառով, որ ընկերներս, մանաւանդ Քիշմիշեանը, անդադար խնդրում էին, որ ես ներկայացնեմ, թէ ինչպէս էր Սունդուկեանցը չարանում, բղաւում և յետոյ ձեռաց կակղում ու ներողութիւն խնդրում տիկիններից և օրիորդներից:

Ճշմարիտը խոստովանած, ես լաւ էի ընդօրինակում (копировал) Սունդուկեանցին և մեծ դարձութիւն պատճառում ընկերներիս: Երկրորդ գործողութեան փորձը շատ անգոյն անցաւ. այդ գործողութեան զարդ ու պսակ Լեպրօնից մօտիկ ազգական Գիթ-Մօզու դերակատարը միանգամայն չէր համապատասխանում իր ստանձնած դերին և Սունդուկեանցին մեծ վիշտ ու չարչարանք էր պատճառում: Համբերութիւնից դուրս գալով, բարկանալով, անդադար սխալները ուղղելով, անձամբ մի քանի տեղեր ներկայացնելով, Սունդուկեանցը չը գիտէր թիչ անել, բայց Գիթ-Մօզին էլի Գիթ-Մօզի չէր դուրս գալի...

Այսպէս վերջացաւ մեր փորձերի երկրորդ օրը: Քիշմիշեանի հետ տուն վերադառնալիս ես դիմեցի նրան այս խօսքերով. «Սունդուկեանցը չարաչար սխալւել է դերերը բաժանելիս. չը գիտենալով մեր շնորհքը և չը ծանօթացած մեր ուժերի հետ, բաժանել է դերերը և այժմ տուժում է: Պարծենալով չեմ ասում, եթէ Գիթ-Մօզու դերը ինձ լինէր յանձնւած, ես զգում եմ և յոյս ունիմ, որ աւելի լաւ և յաջող կը կատարէի, քան թէ Փասօի դերը, Սունդուկեանցն էլ դո՛ւ կը մնար, և այսքան էլ զաւմաղալ չէր լինի. բայց թիչ կարելի է անել. արդէն բանը բանից անցել է, և շատ անյարմար է այժմ մէկից դերը վերցնել և միւսին տալ:—«Այդ լաւ ասացիր, Ամիրան, ես անպատճառ կը խօսեմ թէ Գիթ-Մօզու և թէ Գարրիէլի հետ և դերերը նորից կը բաժանենք: Ես ոչինչ անյարմարութիւն չեմ գտնում, աչքի առաջ ունենալով ներկայացման յաջողութիւնը: Ով ուզում է, թող բէգամաղ ըլի. սառը ջուր շատ կայ» և իսկոյն աւելացրեց. «Էն վունց էր միւր Գարրիէլը չարանում օրիորդի վրայ ու «извините пожалуйста» ասում» և սկսեց քթի տակ կուշտ ծիծաղել: Երրորդ օրը կարգացինք երրորդ գործողութիւնը և միայն առաջինը կարողացանք փորձել, որ բաւական յաջող անցաւ և յոյս կար, որ երկուերեք փորձից յետոյ միանգամայն պատրաստ կը լինի: Երկրորդ գործողութիւնը մնաց միւս օրւան, որովհետև չէր եկել Փասօի դեր կատարող Մ. Էլիօզովը, իսկ ինձ ուրախութեամբ յանձնեց Գիթ-Մօզու դերը թէ հեղինակի և թէ դերակատարի բարեհաճ կամբով: Ինքս էլ ընդունեցի այդ դերը ամենայն սիրով: Այսպէս ուրեմն

իմ թանգագին և ազնիւ ընկեր ու բարեկամ Գիշմիշեանը միանգամայն սկզբնապատճառ դարձաւ իմ ապագայ դերասանական գործունէութեան թիֆլիսում: Չորրորդ փորձը սկսեցինք ուղղակի երկրորդ գործողութիւնից, այդ օրը ուշագրաւ է, մանաւանդ Սունդուկեանցի համար, երկուսոր դերակատարների Փասօի—Մ. Էլիօղլի և Գիթ-Մօզու՝ իմ խաղը: Էլիօղլի վրայի էր, շատ լաւ խօսում էր հայերէն, մանաւանդ թիֆլիսի բարբառով: Այդ օրը Սունդուկեանցը աւելի հանգիստ անցկացրեց փորձը, այնքան էլ չէր վրդովւում, գոհ էր Էլիօղլիի խաղից, իսկ ինձ խնդրեց, որ վարժեմ և սովորեմ արշինը սլէցնելով վեց արշինանոց կտաւը եօթը և աւելի դուրս բերել, բայց և այնպէս մինչև այսօր էլ, որքան էլ աշխատեցի, ես չը կարողացայ այդ հրաշագործութեանը հասնել. այդտեղ ես միշտ կաղում էի և չէի կարողանում ձեռքերով դուրս բերել այն ինչ որ ասում էի դերս կատարելով, և այդ պատճառով միշտ ակամայ ծիծաղ էի յարուցանում հանդիսականների մէջ: Հետեւեալ փորձերը մինչև ապրիլի 19-ը հետգնեալ աւելի ու աւելի յաջող էին անցնում, միայն մի քանի մանր նկատողութիւններ էին լսում Սունդուկեանցից, որովհետեւ որքան էլ բարի, ազնիւ և քաղաքավարի էր, նոյնքան էլ խստապահանջ և մանրակրկիտ: Ներկայացման գիշերը Սունդուկեանցը բեմ բարձրացաւ, եկաւ իմ սենհակը, համբուրեց ճակատս և ասաց այս խօսքերը. «Այլ ջան, *) դուն իմ Գիթ-Մօզուն շունչ ու կենդանութիւն տւիր, հօրէսի դէնը դուն իմնիս, իս քունը, էլ ո՞վ կու դիմնայ միգ»: Գասն և հինգ տարի անցաւ, իմ թատրոնական յօբելանսին ստացայ իբրեւ ընծայ երկու փառակազմ գիրք՝ այն է Բանդաժ օջախ և Պէպօ, որոնց վրայ համարեա նոյն խօսքերը գրել է և ստորագրել իր ձեռքով Սունդուկեանցը: Ուրեմն պարոն Մանդինեանից, պարոն Ամիրանից ես Այլ ջան դարձայ Սունդուկեանցի համար, իսկ ինձ համար Սունդուկեանցը էր, է և կը լինի միշտ անմահ պարոն Սունդուկեանց:

Ամիրան Մանդինեանց

Ն Ա Մ Ա Կ Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ի Ն

(Ստացած և կարդացած մարտի 15-ին Գրական-Գեղարվեստական Սալօնում Գ. Սունդուկեանցի մահան տարելիցին նւիրւած երեկոյթին):

Շատ դժգոհ եմ իմ ճակատագրիցը, որ հիւանդութեանս պատճառաւ հնարաւորութիւն չունեմ այսօր ներկայ գտնուել Գաբրիէլ Սունդուկեանցի քաղցր յիշատակին նւիրւած գեղարվեստական դահլիճի երեկոյթին: Սակայն համաձայն ասածի, թէ «յաւելածոց սրտի խօսի բերան», մի երկու խօսք պարտք եմ զգում ասելու իմ անդուգական գաղափարակցի մասին, որի բարեկամութիւնը բախտ ունեցայ վայելել իբրեւ մտերիմ

*) Երեկայ ժամանակ ես շատ կարմիր թշեր եմ ունեցել, ծնողներս էլ մի ամառ ընթացքում երկու զաւակ կորցնելով, իմ մկրտութեան Ամիրան անունը թողած, մականանել են ինձ Այլօ. այդպէս են ճանաչում և կանչում ինձ բոլոր իմ ազգականները, ծանօթները, հին ընկերները և դասընկերները մինչև այսօր, թէև ծննդական մետրիկայով ես Ամիրան եմ կոչւում:

անձնաւորութիւն յընթաց 37 ձիգ տարիների, սկսած 1875 թ. մինչև վերջը:

Այդ երկու խօսքս կը վերաբերի Սունդուկեանցի այն յատկութեանը, որը ամենացայտուն կերպիւ փայլում էր նրա մէջ և, որը կազմում է հազագիւտ երեւոյթ, և որ ամենագնահատելին է մարդուս մէջ:

Այդ յատկութիւնը նրա «մարդ» լինելն էր: Նա ապրեց 86 տարի և տարէ ցտարի Սունդուկեանցը կերտում էր իր բնաւորութիւնը, մաքրում-զտում էր իր հոգին և զգացմունքը, որով առանց այն էլ օրհնւած էին Ստեղծողից ի ծննդէն: Նա հասաւ գրեթէ կատարելութեան աստիճանի, ինչպէս ասած է՝ «եղբրուք կատարեալ, որպէս Հայրն ձեր երկնաւոր»:

Իբրեւ մարդ նա հաւասար էր ընդհանուր մարդկութեան առաջաւոր ազգերի ամենափայլուն ներկայացուցիչներին՝ պատմութեան շրջանում, թէ ներկայումս, այն ներկայացուցիչներին, որոնց վրայ մատով պէտք է ցոյց տալ. իբրեւ հայ նա ամենաանձնազոհ զաւակն էր իր ազգի և իր եկեղեցու, իբրեւ գերդաստանի գլուխ՝ նա օրինակելի բարեկամ էր իր կենակցի և իր զաւակաց:

Հայի տգեղ յատկութիւնների ակնարկն անգամ չը կար Սունդուկեանցի մէջ: Չեմ ասում իբրեւ դրամատուրգ իր ազնիւ մտքերով, խորապէս ճանաչած դրական և բացասական տիպերով: Վերջապէս Պէպօն նա ինքը Գաբրիէլ Սունդուկեանցն էր, միայն թէ զրւած այնպիսի նեղ շրջանակի մէջ (մասամբ տաղանդի թերութեան, մասամբ ժամանակի սղոթեան պատճառով), որ չէր կարողացել (Պէպօն) զարգանալ, մեծանալ, խորանալ և արտայայտել ամենայն տեսակէտով: Սունդուկեանցը Պէպօ էր քաղաքական տեսակէտով. նա Պէպօ էր այն ամեն բանի մէջ, ինչով որ արտայայտւում է մարդկային բազմակողմանի տեսակէտով: Երեսուն և եօթ տարի ես միշտ և հանապազ տեսայ Պէպօ Սունդուկեանցին հազարաւոր դէպքերում, ուր էր՝ թէ Սունդուկեանցը մեղ թողած լինէր իր հոգու լուսանկարը իր բազմադիմի արտայայտութեամբ. Պէպօ կօմեդիան Սունդուկեանցի մի հատիկ միայն պատկերն է...

Այո, մեր մէջ դեռ երեկ ապրում էր այն իսկական մեծ հայը, որի նմանը այն շատ հազագիւտ անհատներն են, որոնց տիպերը հայութիւնը սիրել է ունի իր ազգին ընդհանրապէս. եթէ չը լինէին, թէև հազագիւտ, Սունդուկեանցներ, մեղ սիրելի չէր լինի հայութեան գաղափարը...

Եւ մենք բաւականաչափ չը ճանաչելով Սունդուկեանցի ներքին բովանդակութիւնը, բաւականաչափ չիմացանք յարգել նրան և սիրել, իբրեւ հայութեան պարծանք: Եթէ նա ողբերգու էլ չը լինէր, եթէ նա գրականութեան հետ և ոչ մի առնչութիւն էլ չունենար, դարձեալ մենք նրան (եթէ խորապէս ճանաչած լինէինք) պէտք է, մեր հայերի մէջ ընտրեալ մարդարիտ համարելով, մատնանիշ անէինք մեր մատաղ սերնդին, ասելով. «Ահա Գաբրիէլ Սունդուկեանցը, ահա հայ մարդու նւիրական տիպարը...»:

Այո, հարկ կայ կազմել Գաբրիէլ Սունդուկեանցի կենդանի կենսագրութիւնը, հարկ կայ կենդանացնել ու նրան իր ամբողջ հսկայական հոգով... Եւ ո՞վ է այն բախտաւոր հայը, որ կարող է այդ անել և արժանանալ սերունդների երախտեացը:

Բժշկապետ Բ. Նասասարդեանց

ԳԱՐԻԲԵԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՑ

Մի տարի անցաւ:

Մի տարի անցաւ, սակայն տակաւին աչքիս առաջ է կանգնած մեր Գարրիէլը իր «շիմշատ բոյով», կարմրաթուշ երեսով, ժպտուն աչքերով, մորթէ գլուխը գլխին քէշ ծածկած:

Այո, մի տարի անցաւ: Այս մի տարւայ մէջ այլ ևս ոչ մի տեղ չը հանդիպեցայ Գարրիէլին, որ ձեռքը սեղմելով հարցն էի «Գարրիէլ ջան, վճենց իս»: Չը հանդիպեցայ, աւագ, և չը ստացայ նրանից այն շարժում պատասխանը, որ հետևում էր իմ նոյն տեսակ շարժում հարցին. «Լիկլիկում իմ»:

Այո, մահից մի ամիս առաջ Գարրիէլս «լիկլիկում էր» այս խօսքի բուն նշանակութեամբ: Նրա կարմրաւուն երեսի գոյնը թուել էր, ժպտուն (ժուժունա) աչքերը կորցրել էին իրանց մշտական փայլը և, ամսոս, «շիմշատ բոյն» դնգաթի մօտ փոքր ինչ կորացել էր:

Այս ինչ չարագուշակ կերպարանափոխութիւն էր... Միթէ Գարրիէլս... լեզուս չէր զօրում վերջացնելու այս բռնադրօսիկ կասկածը, որ ակամայ պաշարում էր անձս:

— Ո՛հ, սուտ է կասկածս: Գարրիէլս դեռ էլի պէտք է ապրի», — այս էր շշնջում ինձ մի աներևոյթ ձայն:

Իրաւ... զմէր կասկած... Նա էլի նոյն Գարրիէլն էր, թէև փոքր ինչ կերպարանափոխւած:

— «Ալեքսանդրէ ջան, հէնց ապրիս, էս ինչ սահաթին մտիր մօտս, ուզում իմ քիզ մօտ կարգալ իմ նոր պիէս «Ստալին» անունով»:

— Բաշուստն, Գարրիէլ ջան:

Մարդ, որ կարող է և ոյժ ունի պիէս գրելու, մարդ, որ պատրաստ է երկու-երեք ժամ առանց հանգստանալու կարգալ քո առաջ իր նոր պիէսը և քո նկատողութիւնների համաձայն սրբագրել այն... զուր է կասկածել նրա մօտալուտ մահւան մասին...

Բայց... բնութեան յաւիտենականութեան մէջ ծնունդ ու մահը իրանց անիմանալի և անհասանելի գաղտնի օրէնքներն ունին...

Դրանց ենթակայ է մարդ արարածը... ամեն մէկը մեղանից... նոյնպէս և Գարրիէլը:

Գարրիէլի հոշակի և մահւան մէջ կար մի տեսակ զուգադիպութիւն:

Վաթսունական թվականներին նա իր գրած պիէսներով յանկարծ դառաւ մեծ մարդ, 1912 թ. մարտին նոյն յանկարծաւ արագութեամբ ձեռքից գրիչը թողեց յաւիտենապէս: Եւ միթէ կար մարդ, որ գուշակէր նրա մահը, գուժական հանդիսանար այդ անփոխարինելի կորստի համար... կրակ կը թափէր ամէն մէկը մեղանից, եթէ բերնից թոցնէր մի այդպիսի լուր...

Այդպէս էլ եղաւ...

Հինգշաբթի էր. Տէր Եզնիկ Երզնկեանի մօտ էինք հաւաքւած հանգուցեալ Պետրոս Սիմէօնեանցին մահարձան կանգնեցնելու համար ընտրւած յանձնաժողովի անդամները:

Խորհրդակցում էինք: Խօսակցութեան միջոցին, յանձնաժողովիս նախագահ՝ Գարրիէլի մօտիկ բարեկամ բժ. Բ. Նաւասարդեանը բերնից թոցեց մի այսպիսի խօսք՝ «ըստ Գարրիէլը մեռնի, նրան որտեղ թաղենք»...

Մի էլեքտրական սարսուռ անցաւ ամենիս մարմնի միջով. մենք ամենքս մի հոգի դարձած կշտամբեցինք մահաբեր գուժականին... ևս առաւելապէս...

— Ախր, Բազրատ ջան, ինչպէս թոյլ տւիր քեզ այդ խօսքը ասելու...

— Ներքը, Ալեքսանդր ջան, բերնիցս յանկարծ թռաւ, — սկսեց արդարանալ Գարրիէլի հինաւուրջ րարեկամ բժշկապետը...

Իսկ Գարրիէլը հէնց այդ վայրկեանին մահւան տազնապի մէջ էր և լոյս ուրբաթ կնքեց իր մահկանացուն...

ԺԱՄԱՆԱԿԱՓՐԱԿԱՆ

Ռոմանովների Արքայական Տոհմի 300-ամիայ յօրելեանը փետրւարի 21-ին կատարւեց համայն Ռուսիայում մեծ հանդէսներով, որից ետ չը մնաց և կովկասը: Փետրւարի 22-ին, ուրբաթ, մեր Գրական-Գեղագիտական Մալօնի հերթական հանդիսաւոր jour fixe-ը նւիրւած էր այդ յօրելեանին: Տ. Նազարեան բանալով հանդէսը, ողջունեց ուղերձով յօրելեար արքայական Տոհմին Բժշկալ. Նաւասարդեան և Բենիկ Վ., օր. Շուշանիկ Արովեան (Ս. Արովեանի թոռը), տ. Սոֆիա Գրամեան-Իւզրաշեան ճառեր արտասանեցին և կարդացին Մեծն Պետրոսի, Եկատերինա կայսրուհու հրովարտակները, աւած հայերին, որոնք տալագրւած են Տարագի նախորդ Ա-ում: Երգեցողութեան ու-

թեան ղգացումներ: Բիւր տարիներ մարդասէր Յօրելեար Ցարին և Նրա Օգոստոսփառ Ընտանիքին:

Ուրախ Յօրելեանին և Բարիկենդանային հաճոյքին յաջորդելով մեծ պատր, բերաւ և մեծ ու անկեղծ վիշտ՝ երկրիս սիրեցեալ Փոխարքայի անսպասելի ծանր հիւանդութիւնը: Ամբողջ կովկասը խորասուզեց ցաւերի մէջ: Ամենուրեք եկեղեցիներում, դպրոցներում, հասարակական հիմնարկութիւններում սկսեցին մաղթանքներ ու աղօթքներ: Եւ Երկինքը խնայեց կովկասին, ու իր սիրեցեալ հայրն ու հովանին այժմ կազդուրւում է:

—Թիֆլիսի թեմի նորահաստատ առաջնորդ սրբազան Մեդրոպ Եպիսկոպոսը մարտի 3-ին ժամանեց քա-

Կոմս Իլ. Իւ. Վորոնցով-Դաշկով
Ն. Կ. Մ. Փոխարքայ Կովկասում

սրեցչապետ Կ. Բրոշու ղեկավարութեամբ երգեցին ռուսական հիմնը, որ կրկնեց երեք անգամ, որտալից ծափահարութիւններով և ուռայով, ու «Жизнь за Царя» և օպերաներից կը տորներ: Սալօնի և հիւրերի կողմից ուղարկւեց հէնց նոյն գիշերւայ ժամը մէկին երկրիս փոխարքային հետեւեալ հեռագիրը.

դաքս և ուսանձնեց իր թեմը: Մեծ հանդէսով դիմաւորեց Թիֆլիսի հայու թիւնը իր գիտնական առաջնորդին, որն անտարակոյս իր թեմը, նամանաւոր լքեալ դըպրոցական գործերը կարող կը լինի դընել անհրաժեշտ բարձրութեան վըրայ:

—Վրաց նորաբաց «НОВ. КЛУБ»-ը, չը նայած իր մա-

Դէորդ I Թագաւոր Յունաց
† 5 մարտի 1913 թ. Սալօնի

«Աղբիւր-Տարաղի» Գրական-Գեղագիտական Մալօնի հերթական jour fixe-ին այսօր նւիրւած փայլուն թագաւորող Ռոմանովների Տան պայծառ յօրելեանին, հանդիսաւորապէս տօնելով գրական-երաժշտական երեկոյթով, իմ հրաւիրեալները՝ հայ գրականութեան, արւեստի, լրագրութեան, բարեկործան-կուլտուրական հաստատութիւնների ներկայացուցիչները, ինչպէս և ներկայ եղող ռուս, վրացի և քաղաքակրթայ արւեստագէտներ, լրագրողներ և «Աղբիւրի» ու «Տարաղի» բաժանորդները իրանց ընտանիքներով, թւով աւելի քան 250 հոգի, լիազօրեցին ինձ ամենայարգանք խնդրելու Ձերդ Պայծառփայլութեան արկանել յոտս Նորին Մեծութեան սիրեցեալ Ցարի արժանաւորագրոյն Յօրելեարի սրտագինա շնորհաւորութիւններ, անսահման սիրոյ, անձնելրու-

Կոնստանտին Թագաւոր Յունաց
Բարձրացաւ զահ 5 մարտի 19

նուկ հասակին, անցեալ տարի տւել է 176 հազար ռ. մուտք: Հաճոյքով ընդգծում ենք, որ վրացիները եկամուտի մի մասը յատկացնում են իրանց կրթական կուլտուրական գործերին: Միայն նկարիչ Գաբաւից գնել են հազար ռ. պատկեր իրանց ժողովարանի համար: Մենք ամբողջ սրտով ողջունում ենք վրացիների վերածնութեան տենչանքները և նրանց հասնելու համար ընդգծւած ուղիղ քայլերը:

—Նկարիչ Յ. Շամշինեանի արւեստա-մանկավարժ. 25-ամիայ գործունէութիւնը տօնող յօրել. յանձնաժողովը սարքել է Արտիստ. Ընկ. դահլիճում յօրելեարի պատկերների հանդէս: Տեսնենք թէ ինչպիսի գիտակցութիւն ցոյց կը տայ Թիֆլիսը:

—Վրացիները մեծ ջանք են գործ գնում, որ Պօլիտեխնիկումը չը բացւի Հաւաքարում, այլ

Թագաւորու Մեդրոպ Եպիսկոպոս
Թիֆ. թեմի նորահաստատ ս. Առաջնորդ

Սարգսի թաղ (Թիֆլիսի արևարձան), ոչ հեռու գիմնադրոնից: Վրաց ազնականութիւնը մօտ 250 դեսեստին հող է նւիրաբերում պօլիտեխնիկումի համար:

Արմանդ Փալիէր

Յրանս. հանրապ. նախկին նախագահ մասնաժողովը, իբրև ճիւղ Վեհ. Կաթողիկոսից հաստատւած ս. Էջմիածնայ Կենտր. Յօրել. Յանձնաժողովի, հայ Դրի և Տալազրութեան տօնը Թիֆլիսում նշանակալից անելու համար ընդհանուր ժողովներ է անում Գրական-Գեղարդական Սալօնում, ուր մօտ ապագայում կը կարգացին մի քանի դասախօսութիւններ Յօրելեար Դրի եւ Տալազրութեան շուրջ:

—Հաճոյքով յայտնում ենք, որ մեր նշանաւոր բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեանի 30-ամեայ դրական-ուսուցչական գործունէութեան յօրելեանը Բագում հանդիսաւորապէս տօնելու է առաջիկայ տարիի 27-ին: Ձերմագինս մասնակցելով մեր հինաւուրց և մշտական աշխատակցի, քանքարաւոր բանաստեղծ Յովհ. Յովհաննիսեանի յօրելեանին, Տարազի հետեալ զատկական յօրելում ենք նրան և Աղբիւրն ու Տարազը յատուկ պատգամաւորութեամբ կը պսակեն յօրելեարի պայծառ ճակատը վարդ ու շուշանով և դափնիով:

— Պրօֆեսոր Սողոմոն Եղիազարեանի նախաձեռնութեամբ և ջանքերով Կիւում կառուցանւելու է մօտ ապագայում հայոց եկեղեցի:

Գ Ե Ո Ր Գ

ԹԱԳԱՐՈՐ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ

Բալկանեան պետութիւնների դաշնակից Յունաստանի Գէորգ I Թագաւորը ներկայ մարտի 5-ին Սալօնիկում ատրճանակի երկու հարւածով սպանւեց անիշխանականի ձեռքով:

Հանգուցեալը Դանիայի Խրիստիան IX Թագաւորի երկրորդ տղան և մեր Մայր-Թագուհի Կայսրուհի Մարիա Ֆէոդորովնայի հարադատ եղբայրն է, ամուսնացած Մեծ Իշխանուհի Օլգա Կոնստանտինովնայի հետ: Գէորգ I-ը

ծնւել է 1845 թ. փետր. 24 և ընտրւել է Յունաստանի Թագաւոր 1862 թ., երբ յոյները իրանց Օտտօն I Թագաւորին գահընկեց արին և պետութիւնների ջանքերով միաձայն ընտրեցին Գէորգ I-ին: Երիտասարդ Թագաւորը 1862 թ.

հոկտեմբերի 31-ին ազգ. ժողովում երգւեց հաւատարիմ մնալ սահմանադրութեան, և այդ օրից նա անձնւիրաբար իր ստանձնած պետութեան և ժողովրդի բարօրութեան, բարգաւաճման և առաջադիմութեան նւիրւեց: Անսպասելի մահը վշտի մէջ խորատուրդ Յրանս. հանրապետ. նախկին նախագահ Յունաստանը:

Է մ ի Լ Լ ու ք է

Գէորգ I-ին յաջորդեց նրա Կոնստանտին որդին, որ կոչւում էր հերցոգ Սպարտայի: Կոնստանտին I Թագաւորը ծնւել է 1868 թ. և ամուսնացած է գերմանական կայսր Վիլհելմ II-ի Սոփիա քրոջ հետ: Յոյները մտադրւել են նորընծայ Կոնստանտին I Թագաւորին հռչակել Կայսր Բիւզանդիոնի և դահը Աթէնքից տեղափոխել Սալօնիկ:

Գէորգ I-ի Թաղումը կայանալու է հինգշաբթի, մարտի 21-ին: Թաղմանը գնում են ևրոպական արքայական տների անդամներից շատերը, որոնք ազգակցութիւն ունեն հանգուցեալի հետ:

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱՋՍԸ

Տասնեակ հազար զոհերով Բալկանեան դաշնակիցները փայլուն յաղթութիւններով և թուրքերը կրելով շարունակ պարտութիւն, շարունակում են միմեանց սպանել: Ադրիանուպօլիսը վերջին սերտերն ու բռնկարները և այժմս գնում են դէպի Կ. Պօլիս:

Աւստրիան Ձերմագորիայի հետ հաշիւներ է կամենում մաքրել և դիրքեր ձեռք բերել. խաղաղասէր Յրանց-Յովսէփ կայսրը՝ կողմնակից խաղաղութեան՝ զսպում է իր դիպլոմատիայի տենչանքը:

Գերմանիան, որ թիւրիմացութեամբ համարում էր հայկական դատին հակառակ, ըսկսել է իր ձայնը բարձրացնել յօգուտ նատակ հայի: Մենք ունենք հզօր հաւատարիացումներ գերմանական մամուլի փայլուն ներկայացուցիչներին, որոնք խոստանալով հայերի արդար պահանջին արդելք չը հանդիսանալ. խոստովանում են տասնեակ դարերից ի վեր հայի կատարած քաղաքակրթական մեծ դերը Ասիայում:

Պ ի Չ օ Ն

Յրանս. Արտ. Գործ. մինիստր նական մամուլի փայլուն ներկայացուցիչներին, որոնք խոստանալով հայերի արդար պահանջին արդելք չը հանդիսանալ. խոստովանում են տասնեակ դարերից ի վեր հայի կատարած քաղաքակրթական մեծ դերը Ասիայում:

Բ ա Ր տ ո լ

Յրանս. Պրեմիէր և Լուս. Մինիստր Թագաւորի երկրորդ տղան և մեր Մայր-Թագուհի Կայսրուհի Մարիա Ֆէոդորովնայի հարադատ եղբայրն է, ամուսնացած Մեծ Իշխանուհի Օլգա Կոնստանտինովնայի հետ: Գէորգ I-ը

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳՈՒՐԳԵՆԻԿԵԱՆ

Հայ թատրոնի հիմնադիր Յովհաննէս Գուրգէն-բէկեանի մարմինը մարտի 10-ին աւանդեց սև հողին: Հանգուցեալը Մոսկւայում ուսանող ժամանակ ապրելով Կայսերական թատրոնի զիրեկտոր Օվերովի մօտ, յաճախում էր Մոսկ. Կայսեր. նշանաւոր Փոքր թատրոնը: Նա հմայելով հոգեւոր Սաղովսկու, Շուսկու, Ալիմովայի խաղով, 1858 թ. գրում է հայերէն մի պիէս և ուսանողների մասնակցութեամբ ներկայացնում: Կանանց դերերը կատարում են նոյնպէս ուսանողները: Հէնց այդ ներկայացումները ծառայել են հիմք 1908 թ. Թիֆլիսում հանդիսաւորապէս տօնելու հայ թատրոնի յիսնամեակը:

Յովհաննէս Գուրգէնբէկեան
† Թիֆլիս, 5 մարտի 1913 թ.

Յուրաքանչեւ 76 տարեկան հասակում թոքերի բորբոքումից, Յուրգուցեանը և թաղման ներկայ էին Հայոց Դրամատիկ. Ընկ. անդամները, Թիֆ. քաղաք. իրաւասունները և մեր դպր. հաստատութիւնների ներկայացուցիչները: Հանգուցեալի այրու ցանկութեամբ դադարին պսակներ չէին գրել:

Յարգանք հայ թատրոնի հիմնադրի յիշատակին:

ՅՈՐԵԼԵԱՆ ԻՆ. Դ. ԿՕՐԵԱԿՈՎԻ

Մարտի 12-ին Զուրաւուրի անուն ժողովրդ. Տան թատրոնում տօնեցին Թիֆլիսում ժողովրդ. բեմի բարեկամ Իւրի Դ. Կօրեակովի բեմական գործունէութեան 20-ամեակը: Յօրեակովը մատաղ հասակից ապ-

րելով Թիֆլիսում, մեր երկրի ուրախութեան և վշտին մասնակցել է և հղել մեզանից մէկը: Իբրև թատերասէր 1892 թ. առաջին անգամ բեմ է բարձրացել Թիֆ. Նրաթ. Կրուժոկում. ապա նա մասնակցել է ժողովրդ. ընթերց. և ժողովրդ. թատրոն, Թիֆլիսում հիմնադր. հաստատութիւն-

ներին, ինչպէս և նրա ջանքերով բացւում է երկաթուղ. թատրոնը: Կօրեակով շնորհալի թատերասէր և դասախօս է, եռանդուն, գործունէ վարչ. անդամ ժողովրդ. լսարանների և թատրոնների:

Բարեխիղճ լրագր է: Կովկ. թատրոն. պատմութիւնը շատ մանրամասն գրել է ու տպագրել տեղական և մայրաքաղաքների ուսումնական:

Ողջունելով Իւրի Դմիտրիևի Կօրեակովի բեմական-հասարակական քառամեայ գործունէութիւնը, ցանկանում ենք նրան աւելի ևս պարտաւոր հող ու տանելի մթնոլորտ, բեղմնաւորելու և ճիւղաւորելու սկսածը՝ ժողովրդին արւեստով ու գիտութիւններով դաստիարակելը:

Դ. ՏԵՐ-ԴԱՆԹԵԱՆԻ XԼ-ԱՄԵՆՑ ՅՕՐԵԼԵԱՆԸ

Վաստակաւոր դերասան և քանքարաւոր Կօրեակով Դ. Տէր-Դանթեանի 40-ամեայ բեմական գործունէութիւնը տօնելու համար Դրական-Գեղագիտական Մալժոնի նախաձեռնութեամբ ներկայ մարտի 8-ին հրաւիրւած էին մեր կրթական կուլտուր. հաստատութիւնների և արւեստի, գրականութեան ու մամուլի ներկայացուցիչները խորհրդակցելու և կազմելու յօրեյ. յանձնաժողով: Ժողովը կայացաւ Հայոց Դրամատիկ. Ընկ. ներկայացուցիչ տ. Վիրգինէ Մամուլեանի նախագահութեամբ, որ և յայտարարեց, թէ Հ. Դ. Ը. իր ամբողջ կազմով մեկնել է մտնել յօրեյ. յանձնաժողովի մէջ: Նկատի ունենալով, որ հետեւեալ ուրբաթ, մարտի 15-ին, Սունդուկեանցի մահաւան տարեկիցի առիթով լինելու էր Մալժոնում հանդիսաւոր երեկոյթ, ժողովը պատշաճ համարեց, որ այն օրն էլ վերջնականապէս կազմել յօրեյ. յանձնաժողովը, որը և ի կատար ածեց:

Տարազի ներկայ №-ում տպագրւած է յօրեյ. յանձնաժողովի անդամների ցուցակը:

Այսպիսով երկու. եսի կուլը հողերը հօր՝ վանահօր և հոգևորդի արեղայի ներքին, հոգեկան աշխարհ-
ներում երկու հակառակ ելք է ունենում, և նրանք ընդ-
միշտ բաժանում են իրարից:

Դիմենք մանրամասնութիւններին:

Մի վերին աստիճանի գեղանի, նուրբ աշխատանք
ենք զգում այս փոքրիկ գրքոյկի մէջ, ուր սիրոյ եր-
գիչ բանաստեղծի զգացմունքի ուժեղ երևակայական
թռիչքները նրա գեղանիօրէն մշակած ճաշակի հետ
մի հմայիչ զանգած են կազմում: Դուրս բերած գործող
անձինք էստետ քանդակագործի անխոնջ աշխատան-
քի արտադրութիւններ են: Ինչքանի, կենդանի արձան-
ների մի հրաշալի սրահ, որի գլխին կանգնած է հրա-
կայական կերտածքը՝ վեհ, անընկճելի վանահայրը իր
անդադար վեր սլացող մտքով, Աստուծոյ շնչով: Վանահօր
աջ ու ձախ կողմերը, սրահի այս ու այն կողմը, կան-
գնած են միւս կենդանի արձանները — ահա ճերմակա-
ւորը, արտաքին աշխարհի, կուլի և ուժի, լոյսի ու
սիրոյ, մարմնական զգացմունքների մարմնացումը,
ահա արեղան իր երիտասարդական ուժեղ զգացմունք-
ներով, մարմնով, որը խորտակում է նրա հոգեկան
եսը. ահա վանահօրից ոչ պակաս ուժեղ կամքով շի-
տակ ու համարձակ իշխանութիւն իր սրտումը խորը
պահած անընկճելի սիրով: Ահա և ֆանատիկ հաւա-
տացեալ կոյր վանականը, որը իր կամքի ուժով հանել
է իր աչքերը, փշրել այդ երկու գայթակղեցուցիչ
լուսամուտները, որով արտաքին աշխարհը ներս էր
թափանցում հոգու մէջ: Ահա և Սեդան, անուշ ու
քնքոյշ երազ-Սեդան, արեղայի մարմնական զգացմունք-
ների տենչը: Գեղանի այդ երկար սրահի աջ ու ձախ
կողմերը շարունակում են շարել մի կողմից մեն-մի-
նակ սևադեղնու վանականներն իրանց ընդունդ գծերով,
միւս կողմից գոյգ-դոյգ գրկախառն հովիկների հետ,
թիթիկ վարժ միգանդները սպիտակ ուրախ հագուստ-
ներով:

Ի՞նչ շքեղ, սիրուն, կենդանի արձանների սրահ,
ճաշակի արեղակի վարդագոյն ու ծիրանի ճառագայթ-
ներով լուսավորւած:

Գրածքը սիմվոլական է. ամեն մի գործող անձ մի
որևէ զգացմունքի ու մտքի մարմնացումն է:

Այստեղ մարդու հոգեկան եսի մարմնացումը վա-
նահայրն է: Ինչպէս վերին ասացինք, նա ներկայացու-
ցիչն է հոգու, Աստուծոյ շնչի, վերին ծովի՝ երկնքի, որ
միտքն է բնութեան, խոր ու խաղաղ: Նա ներկայա-
ցուցիչն է մտքի աշխատանքի, անդու ու անկաշկանդ
որոնման, անդադար որոնման, որ երբէք կանգ չի
առնում, անդադար սաւառնումի միշտ դէպի վերը,
դէպի ճշմարտութիւնը:

Միւս՝ մարմնոյ եսի ներկայացուցիչն է ճերմակա-
ւորը, Հին Աստուծաների արտաքին աշխարհի, ծիծղուն
ծովի, վառվռուն արեղակի, կեանքի ու կուլի ուժի ու
ծնունդի ներկայացուցիչը:

Երկու հսկայ բեկունք, անհաշտ թշնամիներ,
որոնք միեւնոյն մարդկային բնութեան մէջ իրար տա-
նել չեն կարողանում, բաղխում են կատաղի, անզուսպ
կռուով, խորտակում իրար, որից յետոյ սկսում է յաղ-
թողի անսահման տիրապետութիւնը:

Ոչ մի գիշում, ոչ մի կոմպրոմիս!...

Եւ ահա այս գրածքում պատկերացւած է դրանց
երկուսի սուր բաղխումը միմեկին վանահօր, միւսը արե-
ղայի ներքին հոգեկան աշխարհում:

Առաջին գէպըում այդ հոգու և մարմնի փոթո-
րիկը հանդիպում է վանահօր 25 տարւայ մտքի ան-
խոնջ աշխատանքով փորձած ու ուժեղ հոգու հետ:
Այդ փոթորիկի կատաղի ալիքները դուր են ծնում
վանահօր ժայռ կամքը: Նրանք ուժգին խփում են
այդ ժայռին և սակայն հառաչելով թափում ցած

ու անգոր պառկում, այդ ժայռի ստորոտի մի աննշան
փոքրիկ քարի կտոր անգամ չը պոկելով նրա կարծր
կրծքից:

Տեղի է ունենում վանահօր և իշխանութիւն մէջ
սուր բացատրութիւն, որը ճակատագրական է լինում
թէ մէկի, թէ միւսի համար: 25 տարւայ խորը պահած
անխորտակելի սիրոյ զգացմունքը դուրս է ժայթքում
իշխանութիւն կրծքից շարած վանահօր առաջ: Գլուխը
բարձր, առանց քաշելու, ընդհակառակն՝ հպարտ իր
պարտականութիւնները կատարած լինելու գիտակ-
ցութեամբ, իր խղճի մաքրութեամբ, իր սիրոյ սրբու-
թեամբ, վեհ իշխանութիւն իր խոստովանութեան հեղեղը
թափում է վանահօր առաջ: Սկզբում վանահօր ժայռ
կամքը անսասան կանգնում է այդ հեղեղի դէմ, բայց
հեղեղի ոյժը նրան ընկճում է, և նա իր կողմից մի
սրտեղ բողոք արձակում:

— «Ի՞նչ կուլես, կին, — Ի՞նչ, կուլես դու ինձմէ: Ամբողջ
կեանքիս կէսը տառապանք տւել ինձի, տառապանք ու դառնու-
թիւն, ջարդեցիր կեանքս, խորտակեցիր երիտասարդութիւնս,
հիմա ալ փոխիր քրքրել կուլես:

Ի՞նչ ընկճւած, պահած սիրոյ ուժեղ արտայայ-
տութիւն, Ի՞նչ խորը վէրք, որին 25 տարւայ մտքի
անխոնջ աշխատանքը անգոր է եղել բուժելու: Մէկ
անգամից բանալով իր խորը վէրքը, ուժեղ մարդկանց
չի առնում և իր հերթին թափում է իր սրտի թախի-
ծը, հպարտ յայտարարելով սակայն, որ նա քամել է
սրտից այդ դառն յոյզերը այն օրից, երբ հագել է սև
հագուստները: Իշխանութիւն զրկում է նրան և այդ
մխիթարանքից, ասելով նրան.

— Ո՛չ, կըսեմ քեզի, չմարեցան այդ կայծերը: Աշխատեցար
որ մարեա, աշխատեցար, որ խաբես քեզի, թէ մարեա ես, բայց
չմարեցար, չէիր կրնար:

Եւ աւելի ուժեղ ու ոգևորւած, շարունակում է.

— Ճշմարտութիւնը, վարդապետ, մենք այս եկեղեցին չենք
շինած քո բարձրեալ Աստուծոյ համար, ինչպէս որ միշտ կրկնել
ես, մի խաբիր քեզի, այդ եկեղեցին շինեց ենք մեզի համար, —
մեր սիրու Աստուծոյ համար: Այո, այդ քո եկեղեցիդ նւիրւած է
ոչ թէ Մարիամ Աստուածածնին, ան նւիրւած է քո Մարիամ
իշխանութիւն: Ըսէ, ճիշտ չէ...

Ինքնախաբէութեան քողն ընկնում է վանահօր
աչքերից, և ճշմարտութեան լոյսը լուսավորում: Այդ
լուսի տակ նա տեսնում է, որ դուր է երկար ու ձիգ
25 տարինը աշխատել խորտակել այդ սէրը, խորտա-
կել հին աստուածների թագաւորութիւնը իր հոգում,
որ նրանք շատ հզօր են, որ նրանք թագաւորելիս են
եղել այնտեղ, ուր հոգու թագաւորութիւն է երազել:
Սակայն նա չի ընկճւում, նա պնդում է գոտին, օգ-
նութեան է կանչում իր ուժեղ կամքը և կուրծքը դէմ
տալիս արտաքին աշխարհի փոփրալից ալիքներին: Եւ
առաջին պաշտպանողական հարւածը տալիս է իր սի-
րոյ առարկային՝ իշխանութիւն, իսկ երկրորդ հարւածը
եկեղեցուն, իրանց անընկճելի սիրոյ արձանին:

Ձինւելով իր ասկետիկ դաւանանքով դէպ կինը
իբրև մեղքի ու կեղծիքի մարմնացում, նա սիրտը սրի
պէս կտրող խօսքեր է թափում ցնցած ու քարացած
իշխանութիւն առաջ, անւանելով նրա ամբողջ կեանքը
խաբեքայութիւն ու կեղծիք դէպ իր ամուսինը, դէպ
իր դաւանները և վերջապէս դէպ բոլոր շրջապատող-
ները: Եւ յետոյ հեգնօրէն աղաղակում է.

— Իհարկէ, չէ՞ որ քո Աստուծոյ — սէրն է ով սոփեստու-
թիւն: Ի՞նչ է սէրը. Ի՞նչի սէր է Աստուծոյ, արու՞ր ու էգի: Կին,
մեղանշանք է քո անունդ, կեղծիք է քո հոգիդ ու զգայարանք-
ներդ, քո աշխարհդ: Մեղքի վրայ է շինւած քո եկեղեցիդ:

Եւ կտրուկ յայտարարում է նրան հեռանալ ծա-
մաքարերից:

Մինչև հոգու խորը վշտացած ու վիրաւորւած
իշխանութիւն ցոյց է տալիս նրան դուր և իր կտրուած
սրտի հիասթափումն է արտայայտում վանահօր: Չա-
րաչար սխալւած է եղել ինքը, հիմա պարզ տեսնելով

վանահօր օտար ու անապատ հոգին: Մինչդեռ աշխարհիկ կեանքում այս 25 տարիների ընթացքում նա միմիայն այն յուսով ու երազով է ապրել, որ հեռու հեռու կայ մի ուրիշ հոգի, իր հոգու պէս լքած, մի եղբայր հոգի, որ կը հասկանայ իր հոգին, իր կրած ծանր խաչը, մօտիկ է և կը սիրէ իրան:

Ինչ հոգեկան հակասութիւններ, ինչ իրարու չըհասկանալ, իրար օտար, մենակ մարդիկ...

—Գնա քանդիր եկեղեցին,—գառնութեամբ բացականչում է իշխանուհին,—իմ տաճարս արդէն փուլ եկաւ:

Բայց միւս կողմից ինչ անխորտակելի կամքի ոյժ վանահօր կողմից, որ արիւնթաթախ ձեռքերով սրտի խորքից պոկում ու դուրս է նետում նւիրական զգացմունքը:

Հիացմունքի հետ խառնած սարսափ է ներշնչում այդ մարդու ժայռ կամքը:

Տաղանդաւոր բանաստեղծ հոգեբան քանդակագործի ձեռքի տակից մարմարի անձի կտորը ձեռակերպւում է, և դուրս են գալիս վեհ, անխորտակելի հսկայ կամքի ուժի հոգեկան խորը գծերը:

Առաջ դնանք:

Տալով առաջին վճռողական հարածը իր սիրոյ առարկային, նա կանգ չի առնում: Հաւաքելով միաբաններին և խոստովանելով, որ այդ եկեղեցին իր աշխարհիկ զգացմունքների անխորտակելիութեան արձանն է, առաջարկում է քանդել այն: Այս առաջարկութիւնը մի հազար խլրտում է առաջ բերում միմիայն աղօթելու ու ապաշխարանքի ընդունակ միջակ մարդկանց մէջ. նրանք չեն հասկանում իրանց վեհ վանահօր և վախճանում են, որ եկեղեցին քանդելը նրանց զրկի իշխանի ու իշխանուհու նւիրատուութիւնից՝ պարէնից ու հացից. եւ թափւում են շարած վանահօր գլխին այդ նիւթապաշտ մարդկանց մարալիկիտ նիւթապաշտ բողոքները: Վանահայրը միայն նոր է ըմբռնում այն հոգեկան վիճը, որ նրան բաժանում է իր միաբանութիւնից:

—Մինչև այստեղ, մինչև անապատ ես կարողացայ ձեզ բերել,—ասում է նա,—իսկ այսուհետեւ ես պիտի երթամ մենակ: Գնացէ՛ք մտէ՛ք ձեր եկեղեցին: Նա ձեզ կը տայ մխիթարանք, աղօթքներ և հաց էլ կը տայ: Իսկ իմ փնտռածս ուրիշ է—իմ փնտռածս աշխատանքն է, ներքին անդու ու անկաշկանդ որոնումը, ներքին անվերջ նաճուցաները բարձունքէ բարձունք, պարիսպէ պարիսպ, տարակուսներու անդունդներուն վրայէն ելքերով ու անկումներով. մի անդադար խոյանք դէպ վերինը, մի տաժանակիր աշխատանք դէպի ճշմարտութիւնը: Գնացէ՛ք ներս դուք ձեր եկեղեցին, իսկ ես երթամ շինեմ իմ եկեղեցին, բայց այս անգամ ես, միայն ես, և մի կերտածք իմ Աստծոյ բնակութեան վայել, որի կամարների տակ իմ խնկիւրդ աղօթքիս ոչ մի բառը կեղծ չը հնչէ, ոչ մէկ բառի արձագանքը դատարկ չը հնչէ:

Նրան ծաղրում են և հարցնում, թէ նա ո՞ր պիտի շինէ այդ նոր եկեղեցին և գրանիտով, թէ մարմարից, և ստանում են վանահօր կտրուկ ու վեհ պատասխանը:

Մենք ամբողջովին առաջ ենք բերում այս տեսարանը:

Վանահայր.—Կրանիդ թէ մարմար, որձաքար ու ամեն տեսակ քար ես կը թողնեմ աշխարհի աստածներուն: Իմ տաճարիս հիմքը իմ բանականութիւնս պիտի ըլլա, սլւնները իմ կամքս է, ու գմբէթս ալ ըլլալու է հաւատքս:

Ներունի վանական.—Շատ խախտու է, վանահայր, նոր շէնքեր հիմքը:

Վանահայր.—(անփոյթ) Խախտու է՝ կը փլի:

Դավիթ վանակ.—Եւ այն ատեն...

Վանահայր.—Կը շինեմ նորը:

Ներունի վան.—Բայց ատիկա վերջ չունի:

Վանահայր.—Կուգէ՛ր որ վերջ ունենար: Դանի կողմից՝ շինե՛ք պիտի, պիտի շինե՛ք մեր Աստծուն իր տաճարը: շինե՛ք ու փլի, շինե՛ք ու քանդե՛ք, շինե՛ք ու շինե՛ք միշտ, բայց երբէք, երբէք չաւարտենք: Հէնց որ աւարտի, այլ տաճար չէ Աստծու, այլ... (եկեղեցին մատնանիշ) կոտորուն:

Մտքի անդու ու անդադար պրոգրեսիւ աշխատանքի գեղեցիկ պատկերացում, երբ մարդկային միտքը նոր գաղափարների, նոր նաճուցաների համեմտով, քանդում ու տապալում է հին գաղափարները:

Բայց նրան չեն հասկանում և կատաղում են նրա դէմ, բողոքելով, որ նա հայհոյում է իրանց Աստծուն: Վանահայրը պատասխանում է.

—Ամենքս սորը հոգիները միայն հայհոյել կրնան այն Աստծուն, որուն երբեմն երկրպագել են: Բայց կը տեսնեմ ալ մենք իրար չենք հասկընար: Մնաք բարով, ձեր Աստածը ձեզի հետ:

Եւ մնում է մենակ, բայց նախ քան բոլորովին հեռանալը մի յուսոյ ճառագայթ է ծագում նրա մենակ հոգում: Սիրելի փայփայած արեղան կտրում է ճանապարհը: Եւ այդ յուսոյ ճառագայթից մի մոմենտ ողբաւորած վանահայրը բացականչում է.

—Ի՞նչ է, գուցէ կուգես նորէն ինձի հետ, արեղան, եկ՛ուր, բո՛ւ հոգիդ թռիչք ունի:

Բայց արդէն բոլորովին ընկճած հոգով արեղան իմանալով, որ այդ մտքի խորասուզման տաճարը ոչ մի արտաքին աշխարհի աղմուկ չը պիտի թափանցի, վճռողաբար ճանապարհ է տալիս:

Գնում է մեն-մենակ վանահայրը վերջնականապէս խորասուզելու իր մտքի անհուն ովկիանոսի մէջ:

Մենք նկարագրեցինք վանահօր ներքին հոգեկան փոթորիկը ուր վեր սլացող միտքը խորտակում է նրա մտնական բնազդները, հին աստածները և անսահման տէր հանդիսանում նրա ներքին հոգեկան աշխարհում:

Դառնանք արեղայի հոգեկան փոթորիկին:

Մեզ թւում է, որ երիտասարդ արեղայի հոգեկան փոթորիկը հէնց իր, բանաստեղծի ներքին հոգեկան աշխարհի երկու եսի կռիւն է, որի սկզբնական բողբոջ արտայայտութիւնները մենք տեսնում ենք նրա աւելի առաջ գրած գեղանի գրածքներին—Լեռան աղջկայ, Նրազ օրերի և Դարձի մէջ:

Լեռան աղջկայ մէջ մենք տեսնում ենք դեռևս պատանի բանաստեղծին նոր դուրսնետած ձեմարանի նեղ պատերից, խեղդող ճնշող օդից, բնութեան ազատ արեցնուցիչ ծոցում: Զգայուն ու դիւրագրգիռ պատանին հմայւում է կանաչով զարդարած ձորով, լեռնային քաղցր կարկաչող գետակով, սէզ լեռներով՝ շառագունած արշալուսի և վերջալուսի ծիրանի ճառագայթներով, նրանց ջինջ օդով և նամանաւանդ աշխոյժ ոստոստող, կարմիր արևառ այտերով, նուրբ ճկուն մէջքով ու սև կախարդիչ աչքերով, լեռան աղջկով: Սակայն այդ պատանի հասակում դեռևս թէ մտքի թէ մարմնի յոյգերն անորոշ են—անորոշ են նրա երկու եսերը: Բայց նախազգալով նրանց գալիք փոթորիկը, պատանին ասում է.

—Է՛հ, թող չմոռնամ այն օրերն անգարծ, երբ պատանեկան սիրտս կեանք առած, բնութեան, սիրու ծոցին մէջ անհուն գալիք կեանքի մը յոյսերով գեղուն, կը թափահարէր լանջի տակ ուռած, երբ դորժ տեսնելու անյագուրդ տենչէս, բիւր նպատակներ կը ստեղծէի ես, երբ այս յոյգերու քովի մէջ զբոսած սոսկալի անէծք կստայի իմ դէմ, սուրբ իղեալս քէ կրքէր գաւեհս:

Այդ երկու դեռևս անորոշ եսերը աւելի են որոշւում Շանթի հետագայ գրածքի՝ Դարձի մէջ: Այդտեղ մենք տեսնում ենք արդէն ուսումնաւարտած ձեմարանականին՝ վճռած իրեն նւիրելու կուսակրօնութեան, ազդին ծոռայելու նպատակով: Սակայն բաւական է,

որ նրա կեանքի ճանապարհին մի դարձի աղջիկ պատահի, որ նա դարձի դայ, քանզի այդ վճիռը և հայրենիքին ծառայելու ուրիշ ուղիներ փնտրի: Ուրեմն մարմնական, հին աստածների յաղթութեան պատկեր, նոր սկսող միստիքական հոգու դէմ, որ յետոյ այնպէս ուժեղանում ու փայլատակում է արեղայի ներքին հոգեկան աշխարհում:

Այդտեղ արդէն բողբոջը բացում, մի բուրալից վարդի է փոխում, վարդավառ, հմայող, սիրոյ վարդի:

Սակայն նորից վերապրենք այդ ներքին հոգեկան դրամայով, որ այնքան էստետիկական հաճոյք է պատճառում հմայած ընթերցողին:

Մանուկ հասակից խլած աշխարհից, կրթում է արեղան վեր սլացող միստիկ գաղափարներով, վանահօր ծնկների վրայ: Նրա հոգին խմորում է իր հոգեւոր հօր դէպ ճշմարտութիւնը սաւառնող աստածային շնչի վեհ գաղափարներով: Նա վանահօր հպարտութիւնն է, և երազում է ծերունին, որ դա պիտի լինի իր յաջորդը, իր սկսած գործի շարունակողը: Բայց ահա մի գեղեցիկ օր արտաքին արեղաւած աշխարհը յանդուգն ներս է խուժում արեղայի մինչև այժմ յստակ, պարզ ու խաղաղ հոգին, ներս է խուժում յանձին իշխանի աղջկայ՝ Սեղայի ու տալն ու վրայ անում: Նրա երիտասարդական ուժեղ մարմինը առաջին անգամ է այդքան մօտ դգում կնոջ մարմին: Այդ մօտիկութիւնը ցնցում է նրա էութիւնը, շանթի պէս ներս խուժում նրա ներքին աշխարհը և իր շլացուցիչ լուսով արթնացնում մինչև այժմ նրա թմրած մարմնի նիրհած ընդդէմը: Իր նոր կազմակերպող հոգով ու կամքի ուժով ճգնում է արեղան մարել այդ իր ներքին աշխարհի կայծերը անդուլ աղօթքներով ու հսկումներով: Սակայն կամքի այդ լարումների ժամանակ, աղօթքների մրմունջների միջից նրա վառած երեւակայութեան առաջ գալիս է նա... Սեղան իր մարմնական տենչերի վարդը, քաշում տանում է նրան հեռու, հեռու, կղզու աւազոտ փերը, բնութեան ծոցը, պայծառ արևի տակ: Այնտեղ էլ նրան հանգիստ չեն տալիս բնութեան զաւակները, կայտառ միգանունները գրկախառն սիրունիկ հովիկների հետ միասին: Դրանք մարմնական զգացմունքների մարմնացումներն են, դրանք արեղայի արթնացած մարմնական ընդդէմներն են, որ ծաղրելով նրան, անընկեր ու անդոյգ են անւանում:

«Անդոյգ ու անընկեր» թախծալից կրկնում է նրանց ծաղրը արեղան և դուրս է ժայթքում նրա սրտից յուսահատ ձիւղ:

— Ա՛խ, դո՛նէ գիտնայի, որ իզուր էէ այս ճգնութիւնը... Ի՛նչ կեանք է սա. մոռցւած մոմ մը խաչելութեան առջև, դժգոյն ու մենակ, որ կը մխայ ու կը հալի...

Եւ նա յուսահատութիւնից զարնում է ունայնութեան: Դատարկ է թւում նրա կեանքը, ամեն, ամեն ինչ ունայնութիւն... Մարմինը, հոգին, իմաստութիւնը, փառքը, ամենը ունայն է: Բայց նորից երևում է նրա սրտի երազը՝ Սեղան և անուշիկ ու քնքուշիկ երազներով լցնում իր կեանքի դատարկ փոսը: Հոգու խորքից բարձրանում է իր միստիկ հոգին: Ցնցում է արեղան և անուրջներից սթափւում, իրականութեան է վերադառնում:

Այդ կարճատև սթափումից յետոյ ներքին փոթորիկն աւելի ուժեղանում է, նրա աւելի ու աւելի բարձրացած ալիքները ուժգնութեամբ խփում են առանց այն էլ ոչ ուժեղ կազմակերպւած կամքին:

Մեղմադճոտ տաճարի, կիսախաւար կամարների տակ, իր եղբայր վանականների շարքում, երբ նա նորից շանքեր է անում սաւառնել դէպ վերին մտքի երկինքը, նրա երազոտ հայեացքի առաջ ներկայանում է Սեղան և մտքով տանում նրան այս խաւար եկեղեցուց արևի պայծառ ու շքեղ մեհեանը:

Մի ծայրայեղ հակասութիւն...

Ամեն ինչ մեհեանում պայծառ ու փայլող, սկսած մութ վարդագոյն ոսկէ արեղակով զարդարւած վարագոյրից, քրմերի ու քրմահինների ուրախ, սպիտակ հագուստներից՝ պսպղուն արեղակներով ու աստղերով և

վերջացրած անուշահոտ ծաղիկներով ու կանաչով զարդարւած սիւներով:

Եկեղեցու ճանձրալի անձկութեան հակառակ այստեղ թագաւորում է յաղթողների կեանքի աղմկալից խնջոյքը: Եւ ուժ է երիտասարդ արեղայի սիրտը: Նա էլ է ուզում մասնակից լինել այդ շքեղ խնջոյքին: Նրան ծաղրում են, սեղսեղստ ու մուրացիկ անւանում: Նրան դուրս են անում:

Բայց նա նորից վերադառնում է՝ վառած կուռղի տենչով և սուրը խլելով զինուորականից, իբրև յաղթող՝ մասնակից լինում նրանց սեղանին:

Նա ձօն է ձօնում վայելքի եղջիւրից:

Առաջին ձօնը նւիրում է կուռին, որ վերը՝ ամպերի մէջէն է, կուռին, որ աշխարհի վրայ է, կուռին, որ ցածը՝ փոթորկալից ծովումն է: Երկրորդ ձօնը ձօնում է գեղեցկութեան՝ յանձին Սեղայի, որ յուզող, եռացող ալիքներէն իրան յափշտակել է:

Երրորդ սկսում է բացել, երևում է քուրմը և առաջարկում պատրաստել արևի ծագումը դիմաւորելու ու երկրպագելու: Վարագոյրը բացւում է և, շփոթների ձայների և քրմերի ու քրմահինների յաղթական ուրախ հիմնի տակ, ծագում է արևը: Սքանչելի է այս պատկերացումը, որտեղ բանաստեղծի նուրբ մշակւած ճաշակը իր գաղաթնակէտին է հասնում:

Բոլորը պատկառանքով, երկրպագում են, բացի շատ կանգնած արեղայից: Նորից երևում է Սեղան, իր երիտասարդական մարմնի վերջին յաղթական պահանջը, և հրամայում նրան երկրպագել ծովին ու արևին:

Կորցնում է արեղան իր կամքի վերջին կաթիլն անգամ և դողդոջ ծնկներով խոնարհւում է:

Ներքին աշխարհի խորքից դղրդղնով դուրս է ժայթքում մոռացւած, թմրած հոգին: Երեւակայութեան քողն ընկնում է արեղայի աչքերից, և նա ուշաթափւում է...

Այլևս նա ոչ մի փորձ չի անում վերջնականապէս ընկճւած ու յաղթւած հոգին վերականգնելու: Նա միայն արևի ծագումովն է զառանցում, արևի ծագումն է երազում, Սեղային է ծարաւում: Իր ընկեր, արտաքին աշխարհից փորձւած կոյրը խորը թափանցում է նրա խորքը, ուշի ուշով հետևում է այդ փոթորկին և զուր ջանքեր է գործ դնում սթափեցնել նրան:

Ամեն ինչ դուր է... Բացի կոյրից ոչ ոք նրան չի հասկանում: Բոլորը նրան խելագար են անւանում, և նա մնում է մենակ իր ընկճւած հոգով: Ընկճւած հոգին էլ այլևս անողոր է դէպ նա. ոչ մի դիմում չի ուզում անել: Նրան վանահայրը 3 օր միայն ժամանակ է տալիս անապատում մնալու: Զի էլ աշխատում արեղան իր հոգուն, իր հոգեւոր հօրը վերականգնելու: Եւ դառնալով Սեղային, նա բացականչում է.

— Ո՛հ, Սեղա, էլ դարձ չը կայ, ոչ կրնամ, ոչ կողմս: Ես երկրպագեցի քս աստածներուն, ես ձօնեցի քո աստածներուդ, ես խմեցի վայելքի եղջիւրէն: Ես հիմա քեզի ծարաւի եմ, ես հիմա քո գիրկը կողմս:

Եւ առաջարկում է Սեղան.

— Եկուր հո՛ւ. ուր անգամ մը գրկեր ես ինձ, եկուր ծովը: Հո՛ւ, եկուր, հո՛ւ. եկուր, հէնց որ ջրերը յուզին, հէնց որ նորէն ծովը փոփրի: Եկուր տանիմ քեզի մթնոլորտէ մթնոլորտ, դէպի նոր անձանութները, նոր գոյութիւն, նոր ձեւեր, նոր էութիւն...

Եւ գնում է արեղան, նետում կեանքի փոփրալից ծովը՝ Սեղայի գիրկը, որ նրա հետ միասին մարտնչելով կեանքի փոթորկալից ալիքների դէմ, սլանայ դէպ նոր էութիւն, նոր կեանք, նոր ձևերի:

Ընկերակից դոյգ կեանքի, փոթորկալից կեանքի մի հրաշալի սիմվոլ:

Վերջացնելով մեր խօսքը, մենք նորից կրկնում, շեշտում ենք, որ կրթւած ճաշակով սիրոյ երգիչ բանաստեղծի հետ ունենք գործ:

Ի մի են ձուլւել նրա ուժեղ երեւակայական թռիչքներն ու նուրբ ճաշակը և մեզ տեւ այս բուրալից գեղանի վարդը:

Իսկ լեզուն՝ անուշ ու քաղցրանաւագ, տեղ-տեղ մեղմ ու հանդարտիկ, նայելով գործողութիւնների և գործող անձանց բնատուրութեան, տեղ-տեղ ուժեղ ու խրոխտ, ճիշտ լեռներից ցած դուրսող լեռնային վտակի նման:

Ծուռնիկ Ման. Ազատ

Դամասկոս քաղաքը, մօտով անցնելու է գերս. երկաթուղին

ԸՐ. ԻԶԱԲԵԼԼԱ ՔԱԼԱՆԹԱՐԻ
ԳԱՍՏՐՈՂՆԵՐԸ

Ցարազի ընթերցողներն ար-
դեն գիտեն, թե մենք ինչպե՞ս
հասնում ենք սկսնակ դերասա-
նուհի Իզաբելլա Քալանթարի
տաղին քայլերը բեմի վրայ:
Այժմ հաճոյքով հաղորդում
ենք, որ սքանչելի աջողութեամբ
են անցել արտիստուհու գաստ-
րոնները Բագուում:

ՅՆՆՈՐ ՇԱՀ-ՄՈՒՐԱԴԵԱՆԻ
ԿՈՆՑԵՐՏԸ.

Եկմանի աշակերտ երգիչ
Մուրադեանը, վերադառնա-
լով իր հայրենիքը՝ Հայաստան,
գործադրում է առժամանակ ուսուց-
չութեանը և խնայելով մի ան-
շաքտ դուստր, իրան գցում Պա-
րիզի Մոնում է կոնսերվատորին,
աշխատում մրցանակներով ու
տանում դէբիւտ օպերային
թատրոնում: Հեշտ բան է Պարիզի
թատրոնում օպերայում ընդունել և եր-
գել Ֆաուստ: Բայց մեր հայրե-
նակցին աջողում է այդ, շնորհիւ
որ սքանչելի մաքուր, մշակած,
խիթ ձայնին և զգացումով, ճա-
շտելով արտայայտութեան: Մար-
տի 7-ին թիֆլ. Արտիստիկ.
հի. սրահում տաւ երգիչը իր
տաղին կոնցերտը, հէնց առա-
ջին նստաներից սփռելով անու-
շաքտ մթնոլորտ: Հիանալի են
նստաները, լի թախիծով:
Քաղաքայ էր այս կոնցերտին
թիֆլիսի հայութիւնը. չէր
դուրս հայ էր...

ՋՈՒԹԱԿԱԶԱՐ ՎՐՈՅՐԻ ԿՈՆ-
ՑԵՐՏԸ

Կայսեր. երաժշտ. Ընկ. սրա-
հում մարտի 10-ին շուրճակա-
հար վրոյրը մեծ աջողութեամբ
տաւ իր կոնցերտը: Արեւո-
տագէտը, որ ունի կատարելա-
գործած երաժշտ. կրթութիւն,
այս երկու տարւայ մէջ հզօր
առաջադիմել է, նրբացրել նա-
գը: Լուրջ ծրագիրը, որ վրոյր
կատարեց բարեխղճօրէն, ապա-
ցոյց է, որ կատարելագործած
տեխնիկայի հետ նա ունի կամք
և տոկունութիւն արեստն աւե-
լի ևս զարգացնելու:

ԶԱՐԻՖԵԱՆԻ ԽՈՒՄԲԸ ԹԻՖԼԻ-
ՍՈՒՄ

Ժողովրդական թատրոնի հայկ.
սեկցիայի հրաւելով պ. պ. Զարի-
ֆեան, Շահխաթունի, Օվի, տ.
Աղամեան Ա., պատի Զորդ և
Յորդ շաբթին մի քանի ներկա-
յացումներ տւին Արք. Թատրո-
նում: Շատ հաճելի տպւորու-
թիւն են թողնում տ. Աղամեան,
Զարիֆեան: Վերջինս կատարեց
և Համլէտի դերը բաւարար աջո-
ղութեամբ: Խնդակից ենք Զարի-
ֆեանի աջողութեան: Հայ հա-
սարակութիւնը չը յաճախեց այս
ներկայացումներին:

Կ Ո Չ.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՅՈՂԱՆՆԻՍԵԱՆԻ
ՅՕԲԵԼԵԱՆԸ
1882—1912

Անցեալ 1912 թւին լրացաւ
մեր շնորհալի բանաստեղծ ՅՈՎ-
ՀԱՆՆԵՍ ՅՈՂԱՆՆԻՍԵԱՆԻ գրա-
կան գործունէութեան երեսնա-
մեակը: Այդ երկարամեայ գրա-
կան գործունէութեան ընթաց-
քում Յ. Յովհաննիսեանի տաժ-
բանաստեղծական երկերը հայ
գրականութեան ամենագեղեցիկ
էջերից մէկն են եղել: Յ. Յով-
հաննիսեանի աչքի ընկնող բա-
նաստեղծական տաղանդը և եր-
կարամեայ գրական-ուսուցչական
գործունէութիւնը, որ վաղուց ի
վեր շահել են հայ հասարակու-
թեան լայն խաւերի յարգանքն
ու համակրանքը, ցանկութիւն
յառաջ բերին պատշաճաւոր կեր-
պով տօնելու նրա երեսնամեայ
գրական գործունէութեան յօբե-
լեանը:

Բանաստեղծ և ուսուցիչ Յ.
Յովհաննիսեանի յօբելեանը մօ-
նելը նախաձեռնել էր Էջմիածնի
Գէորգեան Ճեմարանի ուսուցչա-
կան խումբը, որի կազմին էր
պատկանում նա երկար տարի-
ներ, սակայն մի շարք անակընկալ
հանգամանքներ խոչընդոտ հան-
դիսացան նախաձեռնողների գո-
վելի ցանկութեան իրագործման:
Այժմ, երբ Յ. Յովհաննիսեանը
պաշտօնով Բագու է տեղափոխ-
ւել, նրա յօբելեանական հան-
դիսակատարութեան նախաձեռ-
նութիւնը իր վրայ է վերցրել
հայ մտաւորականների մի խումբ,

որ ընտրել է այդ նպատակի հա-
մար առանձին յօբելեանական
յանձնաժողով՝ 15 հոգուց բաղ-
կացած:

Յօբելեանական յանձնաժողովը,
յանձն առնելով կատարել այդ
հաճելի պարտականութիւնը և
միանգամայն վստահ լինելով
հայրենի գրականութեան ջատա-
գովների համակրութեան վրայ,
սրանով հրաւիրում է այն ան-
ձանց, որոնց համար թանդ է
այս կուտուրական տօնը, ինչ-
պէս և Զեղ, Մեծարդոյ Տէր,
մասնակցել Զեղ հաճելի եղանա-
կով յառաջիկայ հանդիսին, որը
կայանալու է 1913 թւի ապրիլի
27-ին Բագուում:

Յանձնաժողովը խնդրում է
հիմնարկութիւններից և մասնա-
ւոր անձինքներից վաղօրօք յայտ-
նել՝ յօբելեանական հանդիսին
մասնակցելու եղանակի մասին:
Բոլոր գրագրութիւնները, ինչ-
պէս և ուղերձները, շնորհաու-
րումները և նւէրները պէտք է
ուղղել յանձնաժողովի նախագա-
հի անունով:

Բագու, մարտի 6-ին 1913 թ.
Յանձնաժողովի նախագահ՝

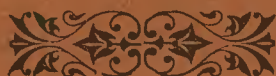
ՊՕՂՈՍ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐԱ

Փոխ-նախագահ՝ ԹԱԴԵՈՍ ԶԱ-

ՔԱԼԵԱՆ

Գանձապահ՝ ԳԵՂԱՄ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ
Քարտուղար՝ ԱՐ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

Հասցէն՝ Бакы, Павлу Мака-
ровичу Кара-Мурса. Հեռագր.
Հասցէն՝ Бакы Кара-Мурса. Ար-
տասանմանից՝ Russie, Baku,
Mr. Paul Kara-Moursa (Milutins-
kaja 4). հեռագրով՝ Baku, Kara-
Moursa.

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ն Կ Ա Ր Ն Ե Ր

Գ. Սունդուկեանց, մտորմունքի մէջ.
Գ. Սունդուկեանց, վերջին լուսանկարը.
Գ. Սունդուկեանց, շիջատ բոյով.
Դերասան Գ. Տէր-Դաւիթեան.
Բժշ. Ալ. Ղազարեան.
Կոմս. Ի. Ի. Վօրոնցով-Դաշկով, փոխարքայ Կովկասի.
Դէորդ I հանգ. Թագ. յունաց.
Կոնստանտին I Թագ. յունաց.
Տ. Մեդրոպ եպիսկոպոս, Բեմ. առաջնորդ Թիֆլիսի.
Արմ. Ֆալիէր } նախագահ. ֆրանս. հանրապետ.
Էմ. Լուրէ }
Ռ. Պուանկարէ }
Բարաու ֆրանս. Պրիմէր և Լուս. մինիստր Պիլոն ֆրանս. արտաք.
գործ. մինիստր.
Յովհ. Դուրդէնքեան.
Իւ. Գ. Կօրեակով.
Դամասկոս քաղաք.

Ն Ի Ի Թ

Գ. Սունդուկեանց, կեանքի վերջին ամիսներից Տ. Նազարեան.
Թերթեր Իմ յիշողութիւններից. Յ. Տ.-Դրիզորեան.
Քառամասնակի նախօրեակին Ամ. Մանդինեան.
Նամակ խմբագրին Բժշ. Բ. Նաւասարդեան
Գ. Սունդուկեանց Ալ. Բիշմիշեան.
Սունդուկեանցի յիշատակը Գր.-Դեղագ. Մալոնով.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Ռոմանով. Արք. Տան Յօրեկանի տոնախմբ. Գր. Դեղ. Մալոնով. Թիֆլ.
Թեմի նոր առաջնորդը Վրաց Նոր կուրբը Նկարիչ Յ. Շամշինեանի յօրե-
կանը Թիֆլ. սօցիալիստիկոմը Աստրախանի Գր.-Դեղ. Ընկ. նախաձեռնու-
թիւնը: Հայ գրի և տպագր. Յովհ. Յովհ. յօրեկանները: Պրօֆեսոր Ս. Եղի-
սպարեանի նախաձեռնութիւնը:

Մ Ա Հ Գ Ո Յ Ժ

Դէորդ I Թագ. Յունաստանի.

Յովհ. Դուրդէնքեան.

Բժ. Ալ. Ղազարեան

Բժշ. Ա. Աղասարեան

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ԹԱՏՐՈՆ ԵՒ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Յօրեկան Իւ. Գ. Կոմիտասի.

Յօրեկան Գ. Գ. Տէր-Դաւիթեանի.

Հին Աստուծաներ, բեֆերատ

Շուշ. Ման-Աղաս.

ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

Օր. Իզարէլյա Քալանթարի դաստիարակները.

Տենոր Շահ-Մուրադեանի կոնցերտը.

Ջութակահար Վրոյրի կոնցերտը.

Կ Ո Չ

Բանաստեղծ Յովհ. Յովհաննիսեանի յօրեկանը:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՊԱՐԻԶՈՒՄ ՄԵԾ ՊԱՀԵՍ ՍՄԵՆԱ-

ԸՆՏԻՐ ԲԼԻՒԶՆԵՐԻ

LINGERIE FINE, TROUSSEAUX,
BLOUSES. JUPONS et ROBES BRODEES

Le Trousseau Royal

116 Rue La Boétie, 116. PARIS (8-e)

(Champs-Élysées)

(25—19)

Բացած է բաժանորդագրութիւն 1913 թի

„Ջ Ա Ի Ա Խ Ք“

գրական հասարակական շարժաթերթի

Տարեկան բաժնէգիրն է ճանապարհածախսով 2 ռուբլի,
կարելի է վճարել երկու նւագ:

«Ջալախը»-ի հասցէն՝ Ախալքալաք, Թիֆլիս. ցոյ. թ. 3—1
«Ժաւախք».

Ջութակահար

Բեմական դպրոցի

ՎՐՈՅՐ

Վերադարձել է արտասահմանից
և վերսկսել ջութակի վրայ իր
դասերը:

(3—3)

Համար պատրաստուած եմ աշխ.
կերտներ, մանաւանդ մատենատի-
կայից և ռուսերէն լեզուից: Հասցէն
Թիֆլիս, Бюро Печати.

(0—3)

НИВА 1913 г.

еженедельный иллюстрированный журнал.
ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ПОДПИСЧИКИ ПОЛУЧАТЬ:

52 №№ журнала: романы, повести, рассказы, картины, рис. в красках, иллюстрации современ. событий.

52 КНИГИ, отпечатанные чистым шрифтом, в которых войдет:

12 КНИГЪ ЕЖЕМЪСЯЧНАГО ЖУРНАЛА „ЛИТЕРАТУРНЫЯ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫЯ ПРИЛОЖЕНИЯ“.

40 КНИГЪ „СБОРНИКА НИВЫ“, содержащихъ:

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ **В. И. ТЮТЧЕВА.**

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ **Леонида АНДРЕЕВА.**

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ **В. ВЕРЕСАЕВА.**

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ **МОЛЬЕРА.**

12 №№ „Ежемѣсячныхъ новѣйшихъ модъ“.

12 ЛИСТОВЪ выкроекъ и рисунк. рукодѣльн. работъ.

1 „ОТРЫВНОЙ ЕЖЕМЪСЯЧНЫЙ КАЛЕНДАРЬ“ на 1913 г.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА „НИВЫ“ со всѣми приложениями на годъ: безъ доставки въ СПБ.—6 р. 50 к., въ Москвѣ, у Печковской 7 р. 25 к., въ Одессѣ, „Образованіе“ 7 р. 50 к.; съ дост. въ СПБ.—7 р. 50 к., съ пересылкою—во всѣ мѣста Россіи—8 р. За границу—12 р. Разсрочка платежа въ 2, 3 и 4 срока. Иллюстрирован. объявл. о подп. высылается бесплатно.

Адресъ: С.-Петербургъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Гоголя, № 22.

(3—3)

Ն Ո Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն !

КАЛО-ВИБРАТОР

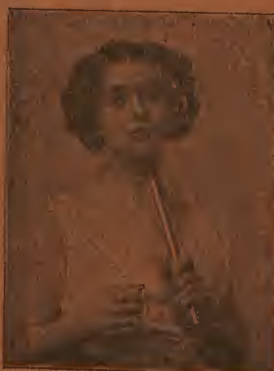
незамѣним для ухода за красотой

Вибраціонны ма-
саж, впливие ко-
торого на нервы, мус-
кулы, циркуляцію
крови и т. д. при-
знано уже издавна спе-
циалистами, стал за
последнее время и
достояніем современ-
наго ухода за красо-
той, вытѣсняя всѣ
болѣз и болѣе всевоз-
можныя косметичес-
ныя средства. Пере-
венствующее мѣсто
должен занять въ этом
отношеніи только что
изобрѣтенный д-ром

ОГАНСЕН шнуровой вибратор КАЛО-ВИБРАТОР ибо благодаря пос-
лѣднему возможно de facto приобрести и сохранить юную свѣжесть кожи

самостоятельно про-
изводить корректуры
носа, лица и других
частей головы, со-
дѣйствовать произ-
растанію и пышному
развитію волос. при-
давать грудям болѣе
красивую форму и
т. д.

ЦѢНА 12 РУБ.

и 15 РУБ.

(5—1)